

891.99
9-23

պ

01 JAN 2008

22 NOV 2011

Մայ. Կ. - 1

Վ. ԳԱԼՓԱՅԵԱՆ

ԺԻՐԻՄՆԵՐԻ

ԿՂԶԻՆ...

26988

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Ֆիգուր. տպարան Վ. Գ Գ Լ Ա., Մոսկվայի № 8.

1913

Նր. ՄԱՐԳԱՐԻՏ Փ . . ին

Քեզ, որիդ հետը կեանքը երազ է, երազը կեանք...

Դու մի ծաղիկ ես, որին հիւսել են լուսնի, նրա այն վշտի դեղին շողերը, աստղերի ցուրը, հողմի բուռնությունը...

Քեզ որոնել եմ երազով, տանջանքով, ինչպես մի թիթեռ, որին յափշտակում է թփերի տակ աճող ծաղկի բուրմունքը, որին այդ որոնումի մէջ էլ այրում է արևի բոցը...

Քեզ հանդիպեցի շամանդաղին, երբ հոգուս իջել էր մայր-իջնող արևի փրփուրից վշտի վարդազոյն մառախուղ, որի միջից հանգչում էին ու կրկին ցուրում հեռու յոյզերի, սպասելիքների՝ այնքան դողալիկ աստղեր...

Ու՛ սկսեցի խոյանալ դէպի քեզ, բայց երբէք չը հասնելու հաւատով, իմ իղձերից, կանթեղի շողքերից հիւսած իմ ցնորք... Քեզ, որ նոյն կանթեղի մէջ, լոյսի խաղի պէս՝ կարծես գոյութիւն չունիս...

Ապրում եմ համբոյրիդ ցնորքով... Երբ դու հեռանում ես, «ես մեռնում եմ» ինչպէս այն ծաղիկը որ ապրում է արևի ցուրով... մարում է երեկոյան շողերի տակ... եւ զարթնում այն ժամին, երբ նրա համբոյրը ուշքի բերելով ամեն մի ծաղկի՝ ապրել է ստիպում այնպիսի փափագով...

Երբ դու հեռու ես, ես մեռած եմ:

Ապրում եմ քո ծիծաղի ցնորքով...

Առանց քեզ չեմ հասկանում ո՛չ կեանք, ո՛չ էլ երազ: Քեզ-նից դուրս գիշեր է, սառնամանիք...

Բո գոյներից, քո շողքերից եմ հիւսում իմ ցնորքը, քո դժգոյն, խաղաղ հայացքից՝ իմ տանջանքը...

Առանց քեզ չեմ կարող ապրել...

Հողիս լուսին էր, որ չունէր ոչ լոյս, ոչ ջերմութիւն եւ ո՛չ էլ կամք...

Որ թափառում էր մենակ, չը հասկանալով իր գոյութեան իմաստը:

Եւ հանդիպեցի քեզ տանջանքիս այն մեծ ճանապարհին... Դու քաշեցիր ինձ մագնիսի ուժով: Եւ այդ օրից թափառեւմ եմ քո շուրջ, քեզ հասնելու, քեզ որսալու տանջանքով: Դու ես իմ արևը...

Քո փաղաքանքի տակ է, որ սրտիս մէջ, այն խուլ անապատում, ուր մոխիր էր դառել յոյսի ամեն մի շիւղ, քո փաղաքանքի տակ էր, երբ սկսեցին ըացել գոյներդ խաղով այնքան ծաղիկներ... որոնք այժմ փունջ կազմած՝ աճում են, քեզնից դոյն, բուրմունք առնելով...

Երբ քեզ տեսել եմ գլխիկոր, հեռուն նայելիս՝ ես յիշել եմ այն ծաղիկը, որ երազում է լուռ, մենակ՝ լուսնի գուրգուրանքների տակ...

ՇԻՐԻՄՆԵՐԻ ԿԶԶԻՆ...

Վաղճւց, մօր գերեզմանի վրայ արցունք թափելու տարազիր որդու կարօտով՝ փափագում էի Անի ուխտի երթալ... տեսնել մեր նախնիքն՝ ընդ այդ բարձունքներում ճախրող արծիւների՝ նրանց փառքի, գործերի այն հսկայ շիրիմը... որ իր միջ թաղած սքանչելի բեկորներով մինչև այսօր էլ հիացնում է մեզ, այդ հսկաների թզուկ ժառանգներին...

Եւ հպարտ իմ արարքով՝ ի՛նձ, ինչպէս ջերմ հաւատով իր ուխտին դիմողի՝ համակել էր խուլ բերկրանքի հետ, նաև հաճելի մի վիշտ...

Քառորդ ժամէր, ինչ գնացքը թողել էր կայարանը, կանգնած պատուհանի առաջ՝ ես դիտում էի շրջակայքի այն չքնաղ տեսարանները, որ սփռում էր առաջիս ամարային գիշերը...

Ահա շրջապատող լեռների ընդարձակ փէշերքին, հսկայ ձորի մէջ, իբրև աստղավառ երկինք՝ տարածվում է Թիֆլիզը, Կովկասի այդ սիրուն մայրաքաղաքը, որի ուրախ, աղմկալի կենդանութիւնը այլևս չի հասնում սկանջիս...

Ահա Մամա-Դաւիթի շքեղ, վիթխարի բարձունքը՝ Թիֆլիզեցի այդ պճնասէր տիկինը, որ ճակատին մի խոշոր գոհար, փարթամ կրծքին լուսավառ կոճակներ՝ բազմել է իր գահոյքին...

Ահա Օրթաճալի, սաղարթախիտ, հարուստ շրջակայքը, շրջակայ սարերի այդ բուրալից փունջը, որոնց միջից թարթելով իր թաղմաթիւ վառվռուն աչքերը,

լուռ ականարկներով, ինչպէս արեւելքի կրքոտ գեղեցկուհի՝ ժպտում է քաղաքը...

Ու որքան գնացքը խորասուզվում էր սարերի գրկախառնութեան մէջ, նոյնքան էլ քաղաքը կամացկամաց, ինչպէս գեղեցիկ պանօրամ՝ բողբոջում էր իր կախարդիչ տեսքը...

— Ափսոս, ասացի, ես հազիւ զսպելով արցունքս, երբ քաղաքը բոլորովին կորչելով լեռների քամակին՝ տիրեց շրջակայքի խուլ ամայութիւնը...

Սորտակած սրտով հեռացայ պատուհանից...

Ես նոր հասկացայ ինչ կը նշանակի թէկուզ մի քանի օրով բաժանւել հարազատներիդ գրկից, թողնել այն օջախը, որի ամեն մի առարկան պարունակում է թանգազին յիշողութիւն...

Հայացքս սեւեռած յատակին՝ կըզակս հենած ձեռքիս ասին՝ ես սուգեւ էի տխուր մտքերիս մէջ...

* *

Արդէն գիշեր էր։ Վագօնի մէջ հանգել էր ամեն մի ձայն։ Միայն անիւների աղմուկն էր, որ ջրաղացի շառաչիւնի պէս շարունակում էր իր տաղտկալի երգը...

Ես դուրս նայեցի։ Եւ ինչ... դիմացիս հսկայ լեռան թիկունքին կարծես հրդեհ էր բռնկել արձակելով դեղին բոցեր... Երկար, ակնապիշ դիտելիս՝ թւում էր, թէ երկնքի այդ լուսաւոր կրծքին կպել էր մի փայլուն սարդ, որ իր ճկուն, երկար շօշափելիքներով, արագ, ոսկի թելերից չքնաղ ոստայն էր հիւսում...

Ձէր անցել մի բոպէ, և ահա լեռան քամակից, դուրս սողաց մի փոքր լուսինը, յետ քաշեց երեսի քողը՝ և ժպտաց... այնպէս, ինչպէս ժպտում է շղարչի տակից երկչոտ բայց խորամանկ թրքուհին. և աչքիդ առաջ է այն վսեմ պատկերը, որին դու նայում ես սրբազան դողով... կարծես մի աներկայ ռդի ձեռքին սկիհ ունի, որի միջից կիսովին, լոյս է արցակում նւի-

րական նշխարհ-լուսնինը... ականջիդ է դիպչում մի ձայն, որ ասում է ներքեւում ծնկաչոք, գլխիկոր, մեղապարտ լեռների ապաշխարող խմբին. «ճաշակեցէք սրանից, սա է այն մարմինը, որով քաւում են ամեն մի յանցանք...» Նայում ես շրջապատիդ, նայում առաջիդ ջեմ փափազով աղօթողների այդ կենդանի շարքին՝ և քեզ էլ ներքուստ մի ուժեղ ձգտում յորդորում է ականջիդ. «չոքիւր, չոքիւր և աղօթիւր»...

Գնացքը, բերանից ծուխ ու բոց թափելով, սլա-նում էր ծաղկավառ դաշտերի մէջ...

Եւ ծաղիկները, նիրհող քամու փաղաքշանքի տակ, սթափվում էին քաղցր երազից, նայում պղտոր հայացքով վազող, կատաղի՝ վիշապին՝ ու սոսկում...,

Մինչ պաղ քամին, երազիդ մէջ այցելող սիրուհուդ անմեղ գուրգուրանքով գալիս, համբուրում և շարունակ փաղաքշում էր ինձ։

Եւ վագոնի միօրինակ ճօճումների, անիւների աղմուկի տակէ, որ մարդ, հակառակ իր կամքի, պուխը դնում է ձախ թևին, և հազիւ մի բոպէ անց՝ քուն է ընկղմում։

Ախ, այդ բունը, որի ընթացքում քեզ չի տանջում ոչ վիշտ, ոչ հոգս, և ոչ էլ կասկած կամ երկիւղ... երբ այնքան պարզ, ջինջ է մարդու հոգին, երբ մենք ապրում ենք ծաղկի հանգիստ, արդար հաւատով...

Շատ քիչ, շատ քիչ է պատահել ինձ յետագայ կեանքիս ընթացքում քնել այն խաղաղ նինջով... Ինձ, որին, միշտ խայթել, վրդովել է նոյնիսկ ինձ համար այնքան մուլթ, այնքան գաղտնի մի սարսափ... Ախ, այդ թուխպը, որ անունդ է ստանում իմ տանջանքով, ինձ հետ էլ ապրում, ինձ հետ էլ աճում, որ դանդաղ սողալով հոգուս պայծառ կամարին, իր կարկուտով սպառնում իդձերիս ամենից մատաղ, ամենից փաթթած շիւղերին...

Մինչ ես այնքան սիրում եմ կեանքը, ապրում իղձերիս արբունքին, ապրում բոյրի, երազների գուր-գուրանքի տակ...

Թէ որքան էր տևել այդ բունը, չեմ յիշում, բայց դուան փեղկի թափով մի զարկ ստիպեց վեր ցատկել ինձ:

Պատուհանից դուրս նայեցի:

Երկնքի պայծառ կամարից, կարծես ոսկէ փոշու մէջ, դժգոյն, մուսյլ դէմքով, ակնապիշ, խորհելով իր տանջանքի հետ, գողտրիկ սուգվում էր լուսինը, և դեղին ու կարմիր փայլով բորբոքել էր ամբողջ շրջա-կայքը... Իշել էր խունկի թեթև ծուխով մի ախորժելի մառախուղ, վարակել ինձ անուշ տանջանքով... Կարծես հոգիս թողել էր իր մահկանացու պատեանը, մոռացած իր տանջանքը, խաղում էր այն մառախուղի, այն ծաղիկների փնջի, բուրմունքի մէջ ինչպէս անհոգ թիթեռ...

Անցել էր արդէն երկու ժամ...

Արևելքում, գտնարի բոցով, շողաց խոշոր մի աստղ, որ կոբոտ գեղեցկուհու ժպիտ-ակնարկով սկսեց զայ-թակղեցնել ինձ, ներքևից իրեն այնպիսի հաճոյքով, տանջանքով դիտողի հոգին...

Ահ, ես փորձել եմ կնոջ այդ գողտրիկ, խորամանկ հայացքը, որ մի ակընթարթում նւաճում է մարդու սիրտը, որ սանձ դնելով այր մարդու բերանին, դեկա-վարում նրան այնպէս՝ ինչպէս թելադրում է իր հաճոյքը...

Երբ հոգիդ շինելով երաժշտական մի գործիք՝ նու-ազում այն եղանակը, ինչ կը փափագի նրա ճնճղուկի պէս կայտառ միտքը...

Արևելքն արդէն հետզհետէ սկսեց շիկնել փթթող վարդի պէս, ոչ, աւելի շուտ շառագունեց, ինչպէս իղ-ձերով անարատ մի կոյս... Երբ նա երազի մէջ առաջին անգամ տեսնում է իրեն սիրած երիտասարդի մեղսա-

լից դրկում: Երբ արբունքի դեռ նոր հասած՝ առաջին անգամ իր անբիծ այտերի վրայ ճաշակում է այր մար-դու շրթունքների այնքան մեղկ, այնքայն ախորժելի շփումը... որ ոգելից խմիչքի տաք հոսանքով գոգոում է նրա մեղկ մարմինը և պղտորում, փոթորկում է նրա շինջ սիրտը...

Յափշտակուած նայում ես երկնքին, դիտում, խո-րին զարմանքով թէ ինչպէս արագ, սուս ու զաղտա-գողի, իրար եղծում ու յաջորդում են սքանչելի գոյ-ներ, ու երկինքը ամեն ակընթարթ բռնկում կարմիր բոցերով...

Մի բույլ մոռանում ես, որդու ապրում ես մեր ժամանակ, քեզ երևակայում ես դիւցազնական դարի մի հերանոս ասպետ՝ որ ներքևում շերմեռանդ, աղո-թող ամբոխի հետ անձկարով սպասում է արևի ծա-ղին... երկրպագում ու պսակում է դափնիքով իր կուռ-քի ճակատը, իսկ յետոյ գոհում իր պատարագը... Եւ անա այդ կարմիր գոյնը գոհերի այն առատ արիւնն է, որ հոսելով ներկում է արևելքը...

Ինչ կը լինէր մարդու վիճակը, եթէ մի օր հանդ-չէր այդ հզօր ջանը... Դառնար լուսնի պէս մի ցոլրտ, ամայի, խաւար մարմին...

Եւ հեթանոս մարդը ըմբռնում էր արևի այդ մեծ խորհուրդը, և որին նա պաշտում էր ամբողջ հոգով...

Ես նոր եմ հասկանում, թէ ինչ վսեմ միտք էր պարուրակում արևի այդ կոյր պաշտամունքը... Հիա-նում, երբ մտքով մի վայրկեան ըմբռնում, թէ ինչ մեծ հոգի, ընդարձակ սիրտ, ընտիր ճաշակ և մտքի ինչ սքանչելի կորով ունէր հին, հեթանոս, որոնող, մարդը...

Առաւօտ կանուխ հասայ Աղէքսանդրոպօլ:

Կամենալով խնայել ժամանց այն էլ համեստ միջոց-ներըս, միւս կողմից, որպէսզի ծանօթանամ քաղաքի

հետ, ես որոշեցի ոտքով դիմել ծանօթիս տունը, մանաւանդ, որ ձեռքիս, բացի մի փոքրիկ պայուսակից, չը կար որևէ իր:

Բայց հէնց որ կայարանի սանդուխներից իջնելով ոտք դրի փողոց, ինձ հետ հակառակի պէս պատահեց մի դէպք, որից յետոյ եկայ այն տխուր համոզմունքին, որ ես Փարիզ չեմ եկել...

Այս դէպքը, որ կարիք չը կայ այստեղ յիշելու, այնքան ազդեց վրաս, որ ես բոլորովին կորցրի իմ ուրախ տրամադրութիւնը... Սկսեցի համոզել ինձ, որ ես իբրև խոհեմ մարդ պարտական եմ աւելի պաղ սրտով ընդունել որևէ կառապանի կոպիտ վիրաւորանքը...

Փնտռել այնպիսի մի գրաւիչ պատկեր, որ պահ մի սփոփէր ինձ...

Վերջապէս ինչո՞ւ գանգատւել խելքից զուրկ մի գրաստից, որ յանկարծ քացի է տալիս կողքով պատահաբար անցնող մի անմեղ մարդու...

Բայց ինչ կուգէք ասէք, սրտիս մէջ արդէն ծագել էր խուլ հակակրօնք, շարունակ սպասում էի, որ այդ դէպքից յետոյ հերթով պէտք է դիմաւորէին մի շարք անախորժ արկածներ... Օրինակ հէնց այս մարդիկ, չը նայելով, որ նրանց հետ չունեմ ոչ մի կապ, որոնցից նոյնիսկ ես խուսափում եմ, անպատճառ նրանց և իմ մէջ կը ծագի որևէ թիւրբիմացութիւն... Մարդիկ, որոնք տեսքով շատ խաղաղ և բարի անձիք են, բանի որ ձեռքներին գինիով լի բաժակ, իրար գրկել, իրար համբուրելով մաղթում են ամեն բարիք...

Կը տեսնէք... Հերիք է անցնեմ խանութի առաջով, (ուրիշ ճար չը կայ, միակ ուղին դա է), չի կարող պատահել, որ ես իմ „պատուական“ արտաքինով չը գրաւեմ նրանց ուղքը:

Այլ կողմի գինու խանութից ականջիս էր դաշուժ գինովի մարդկանց վայրենի աղմուկ, վիթխարի, կոպիտ

թաթերի ուժքին ծափ, ոտքերի դոփիւն և արգանի այն զիլ հընչիւնները, որ բոթոթի հաջի պէս ծակում է ականջդ...

Բողոքելով բաղդիս դէմ՝ ես ճգնում եմ արագ փախչել այդ փողոցից...

— Է՛յ, բարեկամ, արի մէ բաժակ գինի անուշ էրէ... Ծօ ուր, քեզի հետ եմ, ես, խուլ է իշու ձագ...

Տեսա՞ք, ընթերցող...

Ինչին վերագրել, արդեօք, հագուստիս, թէ ձեռքիս քսակին, որ մատնում էր թէ ես մի օտարական եմ, և նոր եմ իջել վագոնից...

Մարդիկ երևի կամեցան, հպատակուելով իրենց բարքերին, «պատիւ տալ» ինձ...

Ես շուռ եկալ... Դիմացիս կանգնած էր, ձեռքին գինու մի փոքրիկ բաժակ, որ համարեա չէր երևում նրա մատներին մէջ՝ մի շիկահեր վիթխարի, որ կանգնած տեղում օրօրվում և պղտոր աչքերով, որոնք ամեն ակնթարթ սուզում էին վերին կոպերի խորքը և կրկին դուրս լողում՝ ինձ էր նայում...

— Շնորհակալ եմ, ես գինի չեմ խմում ասացի ես, կանգնելով այնպէս, որ մեզ բաժանէր մեծ տարածութիւն և ապահովէր այդ բոլ արջերի փաղաքշանքից որ «քէֆ»-ով եղած դէպքում այնպէս առատ շռայլում են ամեն պատահական անցորդի...

Օգտուելով դէպքից, արագ, որքան ուժ կար սրունքներիս մէջ, սկսեցի փախչիլ...

Այդ միջոցին էր, որ նախ ականջիս դիպաւ խնդիր, յետոյ յորդոր, իսկ վերջում մի լկտի լիշոց...

Չարմանալի է. ինչո՞ւ օտար շրջապատիդ առաջին անախորժ դէպքը այնքան ուժեղ կնիք է դնում մարդու մտքին...

Տարիներ են անցնում, բայց երբէք չեմ մոռանում և միշտ, դժկամակելով ես յիշում այդ արկածը:

Անցնում եմ դեռ գլխաւոր փողոցով:

Հեռուից ինձ դիմաւորում են ձեռքերի վայրենի և վտանգաւոր շարժումներով, աղաղակելով, իրար երեսին ամեն ակընթարթ կատաղի հայացք ձգելով, շէկ, թաւանազ, մարդու տեսքով մի տեսակ գիշատիչ կենդանիք, որոնք կարծես պատրաստ են ամեն յարմար դէպքում, քաղցից տառապող գայլերի պէս, յարձակուել իրանցից մէկի վրայ, յօշոտել, և մի ակընթարթում լափել հէնց ոճրի տեղում...

Ուստի, որպէզի միանգամից ապահովեմ ինձ որեւէ վտանգից, ես իջայ մայթից, սկսեցի, քայլել փողոցի միջով...

Զրգիտեմ ի՞նչով մեկնել, բայց թվում էր ինձ, որ անտառի մէջ եմ, այն էլ գիշերով, ուր խաւարի մէջ, ամեն մի թփից, ամեն մի ծառի խոռոչից, կեանքիդ վտանգ է սպառնում, ուր որեւէ չոր տերևի շշուկ որսալիս. սառսրում ես ամբողջ մարմնով... Սպասում, որ ահա դիմացի թւիի տակից դուրս կը սողայ մի իժ, որ մի ակընթարթում սեղմելով քեզ իր երկաթէ օղակների մէջ՝ կը խայթի քեզ ուղիղ կոկորդից... Դուրս կը թռչի որեւէ գիշատիչ և կը պատառոտի քեզ իր պողպատի ժանիքներով...

Ինչո՞ւ չեմ կարող ասել, հաւատում էի, որ անցորդ խմբից ահա այն մէկը, ամենից կատաղին, որ խօսելիս շարունակ սպառնում է բռնեցրով կողքի ընկերոջ՝ յանկարծ, դէմքիս սևեռած իր վայրագ, կարմիր բծերով, ապակու պէս փայլուն, ցուրտ ու նախշուն աչքերը, կը մօտենայ ինձ աղաւնի որսող կատուի պէս՝ և կը հարցնի...

— Ծօ, ինչ ունիս, դու էստեղ, և առանց սպասելու պատասխանիս՝ չուխի տակից կը հանի դաշոյնը և կը խրի կրծքիս մէջ...

Այսպէս, ինձ համակել էր մի տարօրինակ կաս-

կած... եւ ես իմ շրջապատից չէի սպասում ո՛չ մի բարիք...

* *

Տօթէր:

Վերևից շէկ արևը գլխիս թէժ բոցեր էր թափում, կարծես մէկը շարունակ ուսերիս տաք ջուր էր շուռ տալիս...

Փռչին, որ փողոցում ամեն անգամ որեւէ կառք վազելիս ծուխի պէս թանձր ալիքներ էր կազմում, սողում էր բերանիս մէջ. եւ ստիպում շարունակ հագել...

Քաղաքը իր տեսքով աւելի շուտ յիշեցնում էր մի մեծ գիւղ, քան թէ քաղաք այն իմաստով, որի հետ կապում ենք հսկայ շէնքեր, ընդարձակ փողոցներ ուր տիրում է փեթակի խուլ աղմուկ, ուր հակառակ կողմերից դղրդալով սլանում են անթիւ կառքեր... ուր երկու կողմից, մի քանի յարկանի ձովս կրպակներ, իրենց միջի առատ գանձերով, շացնում են օտարականի խորթ աչքը, ուր ամեն մարդ, գաշտում հիւթ հաւաքող մեղուի պէս, գերի իւր հոգսերին, շտապում է իր գործին...

Ամենևին դա աւելի շուտ մի մեծ գիւղ էր: Այն, ինչ առաջին անգամ աչքիս ընկաւ՝ մի գիւղացի էր, որ իր խրճիթի ընդարձակ հրապարակում—որի մի կողմում բարձրանում էր ցորենի ահագին դեզ, իսկ միւս ափին աղիւսների պէս իրար դարսած աթար, կանգնած կամին, ձեռքին բարակ ճիպոտ, եզներին անխնայ բութ-կելով, ստիպում էր պոռոյտ գործել միևնոյն տեղում... Նա ցորեն էր կալսում...

Խեղճ կենդանիք...

Ինչքան իջնում էի դիմացիս փողոցով, որ ինչպէս ասեցի քաղաքի գլխաւոր, ուրեմն և հետաքրքիր թաղն էր, նոյնքան ինձ տիրում էր մի ճնշող զգացմունք,

որին չեմ կարող որոշել ինձ յայտնի ոչ մի բառով...

Արդե՞ծք յիասթափութիւն էր դա, թէ սարսափ, երբ կամաց—կամաց սուզվում էք կարծէք տղմի անդունդ, որտեղից չունէք փրկութեան ոչ մի ելք...

Կարծես յափշտակելով ինձ հարազատ շրջապատից աքսորել էին մի ամայի կղզի, մինչև մահ այնտեղ ապրելու անգութ վճռով:

Ես մենակ էի, բոլորովին մենակ, ինչպէս միշտ հալածանքի ենթակայ մի որբ... ուր ինձ զիմաւորում էին բոլորովին խորթ, խէթ աչքով նայող, նոյնիսկ կարծես, թշնամի մարդիկ, մարդիկ, որոնց հետ ես չունէի ոչ մի կապ...

Ուստի շտապեցի, որքան կարելի էր շուտ գտնել ծանօթիս տունը, և հետեւեալ օրը կանուխ, հէնց առաջին գնացքով ուղևորուել Անի...

Չեռքիս հասցէ չկար: Բայց այդ հանքամանքը ինձ բոլորովին չէր տանջում: Ով չը գիտէ որ գաւառակոն փոքրիկ քաղաքում ինչ կայ աւելի հեշտ, քան թէ ծանօթի տուն գտնելը, ուր, ամենքը մեծից մինչև փոքրը ճանաչում են իրար, նոյն իսկ իրար տոհմի ծոգումը: Որոշեցի փորձի համար, հարցնել հէնց առաջին հանդիպողիս...

Ուղիղ զիմացիս գալիս էր, գլխին մորթէ, երկար գանգուրներով ահագին փափախ — մի թզուկ, որի տակից, սև խաղողի դոյզ հատիկների պէս, փայլում էին փոքրիկ աչքերը... Իր բազուկի պէս կարճ ու հաստ մահակով նա անխնայ խփում էր խեղճ իշուկի խոշոր, կարմիր վերքերով լի յետոյքին, որ ամեն անգամ տիրոջ անգոյթ հարւածների տակ ուայթաքում էր, կամ ուղակի հոլի պէս, արագ, թեթև քայլերով առաջ վազում...

Իսկ երբ թշուառ կենդանին յոգնած սկսում էր աւելի դանդաղ քայլել՝ խսկոյն նահատակ կենդանու մէջքին

իջնում էր անողորմ հարուած, որին անմիջապէս հետեւում էր աւելի շուտ տիրոջ պատիւը, քան թէ իշուկի անձը վիրաւորող յիշոց...

— Լսիր, այ մարդ, չես ճանաչում այս ինչ մարդու տունը, հարցրի նրան այն միջոցին, երբ նա անցնում էր իմ կողքով...

— Չո՛ւշ...

Պատասխանի փոխարէն թզուկ ծերունին արձակեց վերի հնչիւնը... Յետոյ առաջ ընկաւ, կամենալով արգելել իշուկի ընթացքը, ըմբիշի պէս բռնեց կենդանու գլուխը...

— Ի՞նչ,* խաղող, դարձաւ նա ինձ ձախ ձեռքի տիր հովանի տալով ձակատին... Այդ ըոպէին նրա աչքերում բռնկել էր ուրախութեան մի ուժեղ բոց:

— Գրւանքէն Չ կոպէկ, մէ տես ի՞նչ ապրանք է, աղա, ասաց նա, հիացմունքով բարձացրեց մի մեծ ողկոյզ... նոր, էս օր եմ քաղել իմ բաղից. մէ համը տես է, մի քաշուէ, հալալ է...

Նա մեկնեց ինձ խաղողի ճուղք և առանց սպասելու կարծիքիս, պոկեց մի քանի հատիկ, հաւաքելով բուռի մէջ, նետեց բերանը... Ծերուկի սիրտ չը կոտրելու մաքով ես գնեցի մի քանի գրւանքայ:

— Ապէր, չը գիտես, որտեղ է ապրում այսինչ մարդը, զիմեցի ես ծերուկին, երբ նա, քիչ յետոյ, արագ, «զըաբար» մի շարք օրհնէք թափելով՝ խթեց մաքաւիւրոս կենդանու հիւանդ կաշին...

— Նալբադ Աւագի թոռը, մէրը որ խօլերին մեռաւ, մէ քոյրը Մոսկովէ, մէկն էլ էս տարի նշանեցին...

Եւ ծերունին, որ ոչ մի կապ չունէր իմ ընկերոջ

(*) Լաւ չեմ յիշում, ինչ միտք էր, բայց սրպէզի չըզոհեմ այս պատկերը, ինձ թոյլ էմ տալիս թէրևս այս սխալը:

հետ, սկսեց մի առ մի կարդալ ծանօթիս տոհմի պատմութիւնը...

—Այ, էսպէս որ դիւզ իջնես, աղա, ու ծռուիս ձախ կողքիդ քիւշէն՝ դիմացիդ կելլնէ կանաչ տուն...
Հէնց էնէ, ասաց ծերունին և ողջերթ մաղթելով խթեց իր շարքաշ կենդանուն...

Հնկերս մի ուրախ և հիւրընկալ երիտասարդ էր։ Մանուկ հասակից Թիֆլիզ գալով մեր տուն գիշերօթիկ էր մտնւ։ Երկու հարազատ եղբօր պէս միասին ապրել, աճել էինք մօրս հոգատար ձեռքի տակ, միասին դպրոց մտել, և միասին աւարտել... Վերջին տարին պաշտօնով կրկին վերադարձել էր հայրենիք՝ ծնողները գերկը...

Ինձ որ տեսաւ, քիչ մնաց երկրորդ յարկի պատշգամբից փողոց թռչէր... Սկիւռի պէս իրար յետեից մի քանի սանդուխք փոխելով, վազեց, ընկաւ գերկս... Սկսեց իրար հետեից այնպէս արագ հարցեր տալ և միաժամանակ այնպէս համբուրել, որ ես չը գիտէի որին պատասխանեմ, համբոյրին թէ հարցերին...

—Դու այստեղ, այս ինչ հրաշքով... Դոնէ նամակով յայտնէիր։—Չէ, կամ սիրուհուդ ես հետևում կամ քեզ այստեղ աքսոր են ուղարկել... Ես յայտնեցի, որ գնում եմ Անի, իսկ այս գիշեր մեկնում եմ։ Ազատուելով նրա ուժեղ բազուկներից, բարձրարանք վերև ու նստեցինք պատշգամբում աճող պատատուկի թանձր հովանու տակ։

—Այո գիշեր, խելքի եկ, այս ամառ դու իմ գերին ես, չեմ, թողնիլ, մեր բաղաձր հրաշալի շրջակայք ունի ամեն առաւօտ կանուխ զարթելով՝ կերթանք թափառելու սար ու ձոր...

Ես մերժեցի։ Մի քանի կարևոր գործեր ինձ ստիպում էին հինգ օրից յետոյ կրկին ուղևորուիլ Թիֆլիզ։ Եթէ ոչ այդ գիշեր, գոնէ վաղը շատ կանուխ պիտի գործով մեկնէի մերձակայ մի գիւղ, իսկ գիշերով ուղևորուիլ Անի։

Սաստիկ յոգնածէի, շոգից ու ծարաւից լեզուս ցամաքել էր, ես մի բաժակ պաղ ջուր խնդրեցի։

— Ինչ ջուր, հիմի ուր որ է պէտքէ ճաշենք... Բախտ ունես, անպիտան, այսօր ճուտով փլաւ ենք եփել...

— Ափսոս, ախորժակ չունեմ, սաստիկ թոյլ եմ... Այ, եթէ փլաւի տեղ այս զով տեղում մի փափուկ անկողին փռես՝ կը քնեմ ինչպէս դիակ... Նա հակառակեց, ես թախանձեցի, բայց մի քիչ խօսք ու զրոյցից յետոյ նա կատարեց իմ խնդիրը։ Հէնց որ մէջքըս դիպաւ դօշակի փափուկ, ախորժակի երեսին՝ իսկոյն ինձ պատեց վերին աստիճանի մեղկ, հաճելի թմիր... Ամբողջ գիշեր գնացքը ինձ հարել էր ինչպէս թակարդ ընկած կենդանու...

Արդէն երկոյ էր, երբ զարթնեցի։ Տօթից յետոյ փչում էր, բազուկներիդ մէջ յուզմունքից հևող կոյսի մեղկ շնչառութեան պէս վերին աստիճանի ախորժակի սիւք, որ խաղալով դէմքիս՝ աղբիւրի ցուրտ ալիքներով գալիս զովացնում էր ամբողջ մարմինս...

—Դէմքիդ շարունակ ժպիտ էր խաղում, բարեկամ, ում էիր գրկել երազիդ մէջ գիմեց ընկերս հեգնանքով, երբ նստեցի պատրաստի սեղանի կողքին...

—Քեզ, պատասխանեցի կարճ ու կտրուկ՝ հասկանալով նրա ակնարկի միտքը...

—Մօտ եկ, մօտ, զարթել ես երևի լի գրպանով բայց դատարկ ստամոքսով... Մի տես ինչ ունինք, թայգա հաց, կանաչ, խնկահոտ մեղր, հրաշալի կարագ։

Թէյից յետոյ մենք դուրս ելանք զբօսնելու։

Այդ միջոցին էր, որ յանկարծ դիմացի ծառերի խիտ արանքից ականջիս դիպաւ երաժշտական խմբի ուժեղ, զիւթիչ գեղգեղանք, որ մի ակնթարթ թիթեռի պէս, ոչ, քամու ալիքների պէս, խաղաց ականջիս ափին, իսկ յետոյ խուլ, հառաչող արձագանք տալով հանգաւ հեռուն, սարերի զրկում...

Դա ինձ ծանօթ ասիական մի սգաւոր եղանակ էր, որ կարօտի բոցով յանկարծ բռնկեց հոգիս, երբ նրա թռուցիկ խաղը զգացի ինձ բոլորովին օտար երկնքի տակ:

Փոխելով մի քանի կարճ ու նեղ փողոց մենք մտանք քաղաքային բաւական ընդարձակ այգին: Նայելով դիրքին նա գտնվում էր կարծես քաղաքի կենդրոնում: Փայտի անազին հոպանոցի տակ նուազում էր զինւոր-երաժիշտների խումբը, իսկ նրա շուրջ պտոյտ գործելով, զբօսնում էր տեղական դպրոցների երկսեռ, մատաղ սերունդը, որ հէնց առաջին հայացքից ամեն տեղ, կարմիր գոյնի պէս, աչքի է խփում:

Ազմուկ էր տիրում: Ամեն կողմից հնչում էր դեռ մանուկ սրտից բխող ծիծաղ. քրքիշ, որ ձուլւելով ճրճուկներին, երեկոյեան այնքան հրապուրիչ ճիւղ-աղմուկի հետ, ներշնչում էր մարդու, մանաւանդ ինձպէս օտարականին, այնպիսի աշխոյժ, որ մարդ սրտով փափազում էր մոռանալ և՛ տարիք, և՛ հոգս, դառնալ մանուկ և ուր գիծ հորթի պէս վազել, ծիծաղել ու քրքշալ...

Բայց յետոյ ինձ սկսեց կռծել մի բոլորովին հակառակ զգացմունք... Ի՞նչ էր դա, արդե՞ք, խորթ շրջապատի մէջ ապրող պանդուխտի կարօտ, որի կողքով ամեն բոպէ անցնում են «թշնամի» գէմքեր, ու երեսին նեւում խէթ հայացք... Սրտիս ուղտիկի դիպչում էր, որ այդ անազին ամբոխի միջից ոչ ոք չէր ժպտում, ոչ ոք չէր բարեւում ինձ... կարծես ամեն ոք գաղտնի ակնարկով իմաց էր առնում, որ ես որքան խորթ եմ, որ ես, օտար եմ նրանց մէջ, և նոյնիսկ զարմանքով հարցնում. «ո՞վ ես դու...»

Լաւ էր, որ ընկերս բաւական աշխոյժ երիտասարդ էր: Նկատելով իմ թախիծը, աշխատում էր ամեն կերպ գրաւել ինձ, պատմելով իր կեանքից և տեղական բարքերից հետաքրքիր գէպքեր:

Դուրս գալով այգուց, մենք մի ժամի չափ սկսեցինք շրջել քաղաքում, որից յետոյ վարձեցինք կառք. որ ինձ պէտքէ տանէր մօտակայ մի գիւղ և մի օրից կրկին յետ բերէր քաղաք...

Մի չքնաղ առաւօտ էր, երբ միւս օրը հրաժէշտ տալով ընկերիս՝ կանուխ ուղևորուեցի դէպի գիւղ:

Վաղորդեան մառախուղի միջից, որ եռացող կաթնայի թանձր գոլորշու պէս ծածկել էր ամբողջ շրջակայը—սպիտակ բոցով շողողում էր արևը, որ ինչպէս մի հսկայ սարդ՝ իր կնճիթ—շողերով խայթում ու ծծում էր կարծես մարմինս հիւթը...

Մի, այդ մառախսւղը որ գոյանում էր արևի քաղաքշանքով, վաղորդիան ցողի տնթիւ շիթերից...

Շիթեր, որոնք այժմ բռնկել էին կանթեղի սքանչելի բոցերով և ժպտում ծաղիկներին երազող աչքերում...

Այդ ցողը, այն արցունքն, որ նրանք թափել էին զիշերով, ծածուկ հեղ սրտի տանջանքի տակ...

Լուսնի խաղաղ, մխիթարող գուրգուրանքի տակ...

Արցունքը, սիրոյ համբոյր, տառապանք երազող ծաղիկների... երբ լուսինը, թոքախտով ընդմիշտ տառապող այդ դժգոյն պատանին պատմում է իր դժբախտ սիրոյ սքանչելի, յաւիտենական հէքեաթը... Եւ ծաղիկները, ճրագի բոցերի պէս այդ զգայուն հոգիները, կարեկից իրանց դժբախտ եղբօր սրտի մոմուրին՝ այնքան լացել, արցունք են թափել ամբողջ զիշեր... Իսկ այսօր առաւօտ կանուխ արևն է, որ իր ջերմ գուրգուրանքով չորացնում է նրանց աչքերից այն թունաւոր հեղուկը, կրկին ոյժ տալիս նրանց սրտին, ստիպում վերստին բարախիլ ապրելու ոսկի արբունքով...

Այդ արցունքն էր, որ այժմ մառախուղ դառնալով ձուլւում է կոյսի և պատանու արցունքի շողու հետ... աշունքին, երբ մարդու սիրտը փլատակների կոյտ, իսկ

նախկին ծաղկավառ, կարծես յաւիտենական կեանքի ցնորքով ապրող դաշտը անապատ է դառնում... երկինքը, այդ մատաղ այրին, երեսին սև քող, կրկին արցունք շինելով այն գոլորշին՝ պիտի ցողի ամբողջ օրերով, ողբալով ներքևում թառամող ծաղիկների արքունքի մահը...

Իսկ հեռուն, թանցր մառախուղի միջից, արևի տակ ընկած գոհարի բոլոր փառահեղ ցուրերով, կարծես ամբողջովին ջինջ, սառուցից ձուլած վեթխարի մի կոնփայլում է Արագածը, իր ամբողջ վիթխարի հասակով...

Նայում ես, նայում ե հիացմունքից ուղակի քարանդակ... պահ մի կանգնում և խորին հաճությամբ դիտում այդ սքանչելիքը... որ հետզհետե կարծես հարուելով փոքրանում է արևի ջերմ շողերի տակ և կազմում կանթեղի այն ազրիւրները, որոնք կարկաչելով հոսում, ոռոգում են Շիրակի ամբողջ շրջակայքը, որ Արագածի արցունքով այնքան բերք է տալիս հայ գիւղացուն...

Մի րոպե կարծես տեղափում են բեզ հին, դիւցազնական աշխարհը, երբ մեր հայրենիքում ապրում էր զիթխարի մի ցեղ... եւ ահա դա նա էր, հսկաների այն պարթև արքան, ձիւնի պէս ճերմակ ալիքներով... գլխին խաչակիր, խոշոր ակներով բոցավառ մի թագ, ձեռքին յաղթական գայիտան, թիկունքին բէհեզի ծիրանի՝ կարծես վճռում է իր հպատակների դատը, կամ խորհում գալիք պայքարի մասին...

Թէև դիմացիս քամի էր փչում, որ զգալի չափով երբեմն զովացնում էր տապը, բայց շրջակայքում բռնակել էր մի թէժ հնոց, որ իր բոցերով խաղում էր երեսիս, թիկունքիս, և մարմնիս մէջ սրսկում վերին աստիճանի անախորժ ջերմութիւն...

Երեսիս արցունքի պէս խոշոր բրտինք էր հոսում, որ մոծակի պէս կարծես ծածուկ խայթելով սրսկում էր թոյնի մի փոքրիկ քանակ, որից դէմքս մրմռում ու քոր էր գալիս...

— Շո՛ւտ կը հասնենք դիւղ, հարցրի ես կառապանիս, որ բաւական առողջ, շաղգամի պէս կարմիր, հաստ վզով, թաւ ու սև մօրուքով մի ժիր մարդ էր:

— Ի՞նչ, կը շողի՞ս, աղա, չե՞ս դիմանայ, ախր քաղքցի ես, տօթի, սառնամանիքի սովոր չէ՞ք, նախատելով ու ձախ կողմից նայելով դիւեց ինձ...

— Առաջներիս մէջ ժա՛րի ճամփայ ունինք, ոչինչ, քիչ արագ կը քշենք... դէ չուստ, նա թեթև կերպով խփեց աջ կողմի ձիու պարարտ փորին...

— Բաս էսոնք ի՞նչ էնեն, որ առաւօտուց կանուխ, թէժարի տակ արուն—բրտինք կը թափին...

Եւ նա գլխով ցոյց տուեց մի շարք հնձորների, որոնք մինչև գօտին հասկերի մէջ, ձախ ձեռքին մանգաղ, իսկ աջով հովանի տուած ճակատին, զարմանքով հետևում էին հետաքրքիր ուղևորին:

— Կանա՞յք էլ են աշխատում, զարմանքով հարցի կառապանիս, որ մի առանձին սիրով սպասում էր հարցերիս և ձգտում սկսել ինձ հետ բարեկամական զրոյց:

— Բաս ի՞նչ, ամենքը, ամենքը, մեծ ու պստիկ: Մեր կանանց ձեզի պէս ծաղկի նման հօ չենք խնամէ, տես, ի՞նչ ուժով, հաւասար, ի՞նչպէս մէ լծկբի եզ—ընկեր՝ կաշխատին:

— Եւ այն էլ այս կրակին, հագներին վերմակի պէս բրդէ շորեր, երես ու գլուխ շալով փաթաթած:

— Ե՛, ի՞նչ էնեն, ախր ջահէլ հարս է, տէգոր հետ հունձ կը քաղէ, ամօթ է... էհէ, տես, աղա, խօսելով էղանք, ճամբէն փոխինք... Մի քիչ պէտք է ոտքով քալէք, մինչև որ դիւղ ճամբան գտնինք:

Թէև դժկամաակելով, որ հանդիպեցի այսպիսի անախորժ արկածի, բայց և այնպէս ես իջայ կառքից:

Ընկել էինք նոր հնձած արտի ակօսների մէջ. դա ճիշտ որ վառքնաւոր ուղի էր: Հերիք էր որ կառքը ընկնէր այդ փոսերից մինի մէջ: Նա կարող էր շուռ գալ կողքի վրայ:

Ես հագիւ ոտք փոխելով, սկիւռի պէս, որ ծնւում ու մեռնում է ծառերի գազաթին, մազլցելով, ամեն քայլում սայթաքելով, հետևում էի կառապանիս, որ աչքի տակով հսկում էր ինձ. իր պարզ գեղջուկ ոճով ծաղրում փափկամորթ քաղաքացուս, մի ծաղր, որ ոչ միայն չէր վիրաւորում ինձ, այլ խորին հաճոյք էր պատճառում:

— Սա ի՞նչ գիւղ է, հարցրի կառապանիս, երբ իսկապէս հոյակապ, իսկապէս կամարների տակ նկատեցի թուխսի պէս կուշ եկած մի շարք տներ:

— Էդ մի շատ հարուստ գիւղ է, պարոն, թէ իր բերքով, թէ սառուցի պէս ցուրտ աղբուրներով: Ամբողջ գաւառում մի հատիկ է... ջճւր, ի՞նչ ջճւր... թէ մի սաղ ոչխար ուտես, ու վրան քիչ խմես, շաքարի պէս կը հալի:

Դիւզ Արագածի դռչէն կուգայ...

Այդ միջոցին էր, որ յանկարծ աջ կողքի արտի միջից դուրս վազեց մի գիւղացի, եւ շտապ, իր ձեռքի մահակով, սկսեց հալածել իշուկին կառքի ճանապարհից, ուր անհոգ կենդանին հանգիստ արածում էր:

Այդ գեւղացուն էր, որ կառապանս զխարկ հանելով՝ պատկառանքով ողջունեց:

— Ո՞վ էր:

— Գեղի երէցը, պարոն:

— Բաս ինչի սքեմ չունէր հագին:

— Կաշխատի: Դիւսին կամիւաւկա ունէր, չը տեսար:

Ես իսկոյն կանգնեցի կառքի մէջ, սկսեցի մի քանի բոպէ գիտել եկեղեցու այդ տարօրինակ սպասաւորին:

Դա մի նիհար, բարձր հասակով, առոյգ ծերունի էր, հագին գեղջուկի հասարակ բաճկոն, ոտքերին տրեխ՝ իսկ գլխին կարմիր թաշկինակ, որի երկու ծայրը ծոծրակից կախ էր ընկել հաւի պոչով. վրան մի ժամա-

նակ կապոյտը գոյնի. բայց ներկայիս բոլորովին խունացած կամիւաւկա. որից նոր միայն հասկացայ նրա կողումը:

— Կը զարմանաս, պարոն, դարձաւ ի՞նձ կառապանս քթի տակին ժպտալով, շարունակ միամիտ հարցերիս սպասող:

Նա զւարճանում էր ուղակի, որ ես, հիմնովին անտեղեակ՝ զարմանքով եմ նայում օտար շրջապատիս կեանքին, բարբերին:

— Կը տեսնես, պարոն, գիւղում ամեն ոք կաշխատի, մեծ թէ պստիկ... աղի քլորտինքով կապրին... մենք հօ ձեզ պէս չենք:

Չըգիտեմ ինչո՞ւ, կառապանիս այդ ճիշտ որ միամիտ, բայց վերին աստիճանի տեղի յանդիմանութիւնը սաստիկ ազդեց...

Մենք, որ ապրում ենք այս նահատակների տանջանքի գնով... կողոպտելով նրանց աշխատանքի ազնիւ վաստակը...

Սրանց, որ այժմ աչքիս առաջ, խորովելով արևի տակին՝ արիւն քրտինք են թափում... և յետոյ պարծանքով թմբուկ զարկում, թէ մենք ենք, որ ստեղծում ենք գեղարուեստ. գիտութիւն:

«Մենք հօ ձեզ պէս չենք:

— Պարոն, կողքնիդ հօ թանկագին կապոյ չունիք, երեսին թեթեւ երկիւղ, յանկարծ դիմեց կառապանս:

— Չէ, միթէ այստեղ աւագակներ են ապրում...

— Կապրեն... գողեր, ի՞նչ գողեր, մառդու աչքից թերթերունք կը յափշտակին: Խամ էլ էք... մէ տեսէք ի՞նչը կը վազին:

Եւ իրաւ, առջևիս ճիչ, աղմուկ արձակելով, գայլ հալածող շների վոնմակի պէս, դէպի մեր կառքն էր վազում ամեն սեռի, տարիքի, հագին ցնցոտիք, բոբիկ մուրացիկների մի ահագին ամբոխ...

հօ չէին յափշտակել որևէ իր: Գոյքերիս մէջ կար մի կապոց, որ նրանց աչքին չէր կարող ունենալ ճանապարհին ընկած քարի չափ էլ արժէք. իսկ ինձ համար՝ ոսկուց՝ այդ ազնիւ մետաղից էլ բարձր գին:

— Ի՞նչ են ծլկել, կրկնեց իր հարցը կառապանը, որ անհանգիստ հետևում էր դէմքիս խաղին... որից կարծես կամենում էր գուշակել կորստիս արժէքը:

— Հացիս պաշարը՝ Երկուսով էլ կուշտ ծիծաղեցինք:

— Ասել է թէ մինչև գիւղ կամքիդ հակառակ ծով պիտի պահես, աղա:

— Էլի գոհ եմ, որ այդ գոհով փոխանք... լաւ է տոից գլուխ չը մերկացրին:

— Էդով պարտես ձիերուս արագ վազքին, աղա:

— Շուտ կը հասնենք:

— Ի՞նչ ըսեմ, առաջնիս մէ ժամու ճամփայ կայ: Եւ, կարծես ինձ մխիթարելու մտքով, նա երկուսնգամ մտրակեց ձիերին:

— Ի՞նչ գործով Ս. գիւղ կերթաք:

— Ուխտ եմ գնում:

— Ուխտ, ինչ ուխտ, աղա, հոս հէջ սուրբ չը կայ:

— Ե՛ս ունեմ...

Եւ... իրաւ, այնտեղ անցեալ գարունքին թաղեցի մի սրբազան աւանդ. վաղաթառամ մի մատաղ կեանք... գնում էի համբուրելու այն շիրիմը... կատարելու նրա կտակը, իսկ իմ խոստումը... եթէ մարմինը մեռնում, չէ՞ որ հոգին կենդանի է, որ շարունակ հետևում էր ինձ՝ հեկեկում ականջիս տակին:

Ես յիշեցի նրան... կրկին հոգուս պատանեց սև թախիծը: Մի հին, սուր կսկի՝ դարձեալ սկսեց կռծել սիրտս... գլխիս մէջ, ինչպէս փեթակում եռացին մեղունների պէս անցեալի սև՝ յուշեր և սկսեցին անողորմ կերպով խայթել ինձ:

Ես մղկտացի, հոգիս, բռնկեց ներսից և սկսեց ծխել... կամաց, հետզհետէ... դալար խոտիպէս... որի ծուխը իր դառը քուլանելով սողաց ըթիս՝ միջից...

— Ողորմի՛ հոգուն... խոր անքաշելով կառապանս հանեց գլխարկը և հաւատով խաչակնքեց երեսը:

* *

Արդէն կէս օր էր:

Վերևից հեռադիտակի ապակուպէս, կիզում էր արևը: Ուղակի տօթ էր, մի ժամանակ, երբ շրջակայքում մեռնում է կեանքի ամեն մի նշոյլ, և ամեն շունչաւոր տօթից փախչելով, որոնում է զով տեղ, երբ արտերի մէջ իրանց հով թագստից հնչում է լորերի միօրինակ, բայց այնքան ախորժելի կանչը, և ճպուռների եռանդով հասկ սղոցելու յատուկ ձայնը:

Երբեմն միայն հարաւից փչում էր բարակ քամի, որ սահելով հասկերի կատարներին՝ գալիս, դիպչում էր շիկնած դէմքիս և կոյսի մեղկ համբոյրի հաճոյքով գուրգուրում ինձ:

Ամբողջ շրջակայքը այդ միջոցին ծփում էր, ինչպէս արևի տակ, արծաթի ցօլքով օրօրւող հսկայ լիճ:

Կառքը արդէն մօտենում էր գիւղի սահմանին, ճանապարհին հանդիպում էին ամեն հասակի, սեռի գիւղացիք, որոնք իսկոյն կանգնելով ինձ էին նայում ու ականածելով գլուխ տալիս ու գունաթափ երեսով հարցնում կառապանիս:

— Ո՞վ է, աղէն:

— Չինոֆլիկ է, չինոֆլիկ... գիւղ կերթայ... պատասխանում էր պարծանքով կառապանս: Արդե՞ծք, գիւղացիներին վախ ազդելու, թէ, իմ կամ իւր արժանիքը բարձր պահելու ռամիկների աչքում:

Խեղճ մարդկ:

Գինովի մարդու խաղոտ հաչով կառքի վրայ յարձակուեց բրդոտ մի շուն: Բարեբախտաբար ժամանա-

կին կողքիս խրճիթից դուրս վազեց մի պարթև գիւղացի, որ փրկեց ինձ գազանի վտանգաւոր արշաւանքից:

Կառապանիս պատուիրեցի քշել դէպի երեցի տունը, ես նրան ճանաչում էի անցեալ տարուց, նրա որդու միջոցով, որ ուսանում էր ինձ հետ միևնոյն բարձրագոյն դպրոցում:

Լինելով միևնոյն ժողովրդի գաւակ, պատահելով մեզ բոլորովին խորթ երկրում՝ մենք շուտով բարեկամացանք, և մի ամբողջ տարի սիրով ապրեցինք մի յարկի տակ:

Այս տարի արձակուրդին նա չեկաւ հայրենիք, այլ մեկնեց արտասահման լեզու սովորելու և իր ճիւղին պատկանող նոր գիւտերի հետ ծանօթանալու:

Նա ինձ խնդրել էր, որ դէպք լինելիս մտնեմ իրենց գիւղը և իր կողմից բարեւեմ ծնողներին:

Ինքը, երեցը՝ բարի, հիւրնկալ և պարզ գիւղացի էր, որ ինձ հարազատ որդուց բոլորովին չէր ջոկում: Կառքը կանգ առաւ քար է գողտրել շէնքի առաջ, որ կողքի գետնափոր խրճիթների մէջ դղեակի տեսքով էր երևում:

Մի րոպէ անց՝ ներսից դուրս թռաւ հագին սպիտակ սքեմ, թէև ծեր, բայց առոյգ քահանան, ճանապարհին հաւերի մէջ յուզմունք ձգելով. յետուից հաչելով ու խայտալով փոքրիկ շուն, վերջում բոբիկ ու գրվաբաց տիրուհին:

Քահանան ընդ առաջ վազեց, բայց երբ տեսաւ, որ որդու փոխարէն նրան դիմաւորում է ընկերը, յանկարծ կանգնեց ճանապարհին և աղաղակեց միակ որդին կորցրած ծնողի խորին կսկիծով:

— Մենակ ուր ես եկել... որից յետոյ երկու ձեռքով պինդ խփեց գլխին. ուղակի շարեցի: Ձէլի կարող սպասել, որ նախ կը դիմաւորեն այդպիսի լաց ու կոծով, և յետոյ իմ այցելութեամբ այդքան կարող եմ խոցել ծերունու սիրտը:

Մինչ այդ, տիրուհին, որ յետևում էր մեզ, երբ տեսաւ լացող ամուսնուն, գուշակելով որ իրան պէտք է մի գոյժ հաղորդեն, յանկարծ ճչաց և ծալապատիկ նստեց ճանապարհի կէսին...

Այս էր պակաս... հագի ճիգ թափելով ես հագիւ կարողանում էի զսպել ծիծաղս, մանաւանդ որ այդ միջոցին մէկը ջուր էր շուռ տալիս տիրուհու գլխին:

Որպէսզի շուտով փարատեմ այս անտեղի լաց ու կոծը, շտապով հանեցի ծոցիս գրպանից որդու նամակը և յանձնեցի հօրը:

Քահանան ողջ կանաչ, կարծես քակում էր հիւանդ հարազատի մասին ստացած հեռագիրը, դողալով բացեց նամակը և սկսեց արագ կարդալ:

— Դէ, ծնող ենք, որդի, մի հատ վաւակ ունենք, աչքիս լոյսի պէս պաշտում ենք...

— Ի՞նչ կառքից, որդի, ի՞նչ... Արի մի համբուրեմ, էդպէս... ցաւից էլ խելք չը կայ գլխիս: Իրերդ բեր սենեակ:

Ես շտապով կատարեցի նրա հրաւերը, որին վաղուց էի սպասում: Յետոյ կառապանիս պատուիրեց ձիերին տանել դիմացի ախոռ, իսկ ինձ ուղարկեց կողքի սենեակ, ուր քիչ յետոյ ներս մտաւ, ուսին դենջակ և աջ ձեռքին թաս, իսկ ձախում կոնք՝ բոբիկ, բայց քիթ, պռունկ խնամքով ծածկած միջահասակ մի կին:

Քիչ անց՝ երբ դուրս եկայ, ես տեսայ, որ բակի հին ընկուզենու տակ գորգ էին փռել: Երեցը, թիւկ տալով ծառի ցողունին, ինձ էր սպասում:

Նա հրաւիրեց նստել իր աջ կողքին:

Քիչ յետոյ եկաւ տիրուհին էլ, ու նստեց մեզնից քիչ հեռու:

Տիրուհին չէր խօսում, այլ չլիակապիտակից շաւունակ ինձ էր նայում, և դիակի գլխին նստած պա-

ռաւի պէս, հառաչում էր և օրօրում գլուխը:

— Ախր ասա, որդի, ուր է Գարեգինը, (իրանց որդին), ինչի քեզ հետ հայրենիք չեկաւ, աղօթելով, ծում պահելով հոգիս դուրս եկաւ. Ո՞ր մեղքի համար ենք էս ծանր պատիժը քաշում, սա, որ երկունքով է աշխարհ բերել, ես, որ տանջանքով եմ պահել:

Այդ միջոցին էր, որ ականջիս դիպաւ գուսպ, բայց ուժեղ, փղծկանք:

Տիրուհին էր, այդ մէջքից կորացած, կմաղքի պէս նիհար՝ փոքրիկ կինը:

Նա կրծքին սեղմել էր որդու նամակը և մղկտալով հեկեկում...

Խեղճ մայրեր...

Ահագին ճիգ էր հարկաւոր թափել, մինչև որ կարողացայ երկունքին էլ համոզել, որ նրանց որդին առողջ է, ապրում է առանց կարիք, պարապում և միւսներին էլ վաղ կաւարտի, և եթէ ուզում են, որ ուրախ, առանց հոգսի լինի, թողի դրամը ժամանակին ուղարկեն:

— Ճիշտ ես ասում, որդի, բայց դէ ծնողի սիրտէ, վատին շուտ է հաւատում, լաւին՝ ուշ:

Մօտ մի ժամ տեք մեր զրոյցը, որի ընթացքում ես համոզուեցի, թէ ինչքան ուրախ, նոյնքան էլ խելօք, ուշիմ մարդ էր երեցը:

Նա շարունակ հարց էր տալիս և իմ պատասխանով աշխատում որոշ գաղափար կազմել մեծ քաղաքի կեանքի, բարքերի մասին, լաւ կողմեր գտնում, վատը պախարակում:

Տիրուհին, որ վազուց, որդու մասին կարեւոր հարց ու փորձից յետոյ թողել էր մեզ և շարունակ մառանի մէջ, հալառակ իր հասակին, աշխոյժ ներս ու գուրս էր անում, ճաշի կանչեց:

Սենեակ մտնելով, ես մեծ գորգի վրայ փռած տե-

սար կապոյտ սփռոց, ափերին մի քանի տեղ շարած խոր անօթներ, միջին թաշկինակի ձևով ծալած լաւաշներ, մէջ տեղ կաւէ ափսէ՝ միջին զանազան տեսակի կանաչի:

Երեցը բաղմեց սեղանի ծայրին, փոքրիկ դռակի վրայ, իսկ տիրուհին ծալապատիկ՝ նրանից փոքր ինչ հեռու:

Սպասաւորում էր նոյն բոփիկ, երիտասարդ կինը, որ քիչ առաջ ձեռքիս ջուր էր ածում:

Երեցն իսկոյն գործի դիմեց. Առնելով օդու շիշը, նա, ըստ սովորոյթի՝ ուզեց առաջին անգամ լցնել իմ բաժակը:

Ես մերժեցի, յայտնելով, որ երբէք խմիչք չեմ գործածում: Նա ստիպել չուզեց, և տէր—հօր, ուսմիկ մարդու այդ վարմունքը ինձ շատ դուր եկաւ, հալառակ շատերի, որոնք «փաստեր» մէջ բերելով, աշխատում են համոզել, որ մի բաժակ գինին ճաշից առաջ կարեւոր է, բայց որի կարիքը մինչև այսօր չեմ հասկացել...

Առաջին բաժակը, որ այնպիսի եռանդով կոնծեց երեցը՝ նուիրեց մեզ, ինձ և իր որդուն, օրհնելով զբաւար, աշխարհիկ լեզուների տարօրինակ խառնուրդով:

Որից յետոյ յափշտակեց հացի մի մեծ պատառ, հետը մի փունջ կանաչի՝ և խոթեց բերանը:

Նա ուտում էր այնպիսի ախորժակով, և ամեն անգամ բերանը պատառ տանելիս այնքան գովում, որ շուտով վարակեց եւ ինձ, մանաւանդ, երբ հանդէս եկաւ յայտնի «չխրթման», որի հօտը, դեռ բակում խօսելիս՝ բորբոքում էր իմ առանց այն էլ ուտելու մեծ պահանջը:

Որքան հոգիս կարօտ էր հայրենի լեռների շքեղ տեսքին, որոնց այնպիսի փափագով երագել եմ օտար երկնքի տակ, և որոնց ամեն անգամ մթնշաղին դիտելիս ինձ դանդաղ պատել է որքան խորունկ, նոյնքան

ախորժելի թախիժ՝ նոյնքան մարմինս կարօտ էր կով-
կասի զով, հեշտ օղին, նրա թարմ, համեղ ուտեստին,
որոնցով այնքան հարուստ է հարաւը, և այնքան աղ-
քատ՝ հիւսիսը:

Դէպքը եկել էր, և ես աշխատում էի առատ ճա-
շակել այն բարիքները, որոնցից ես էլի զուրկ պէտք է
լինէի մի քանի տարի:

Ինչ արատ, ինչ արժանիք էլ լինի, մարդ գինովի
ժամանակ դուրս է հանում բոլորը: Նոյն պատահեց և
տէր-հօր հետ: Բանից դուրս եկաւ, որ նա վերին աս-
տիճանի ուրախ, աշխոյժ մարդ էր, որի ծաղրին, կա-
տակին նիւթ էին տալիս մի կողմից տիրուհին, միւս կող-
մից բակի բոլոր կենդանիքը... այնպէս որ, թէ կուշտ
ուտում էի, և թէ կուշտ ծիծաղում:

Թէ որքան էր տւել այդ ճաշը, չեմ կարող ասել,
ընթերցող, բայց երբ վերջում փորձ արի վեր կենալ սե-
ղանից՝ հասկացայ որ այս անգամ մարմինս քաշ աւելա-
ցել է զգալի չափով, որին նոյն իսկ յաղթելու համար
պէտք եղաւ որոշ ճիգ թափել: Գնացի պառկեցի ընկու-
զենու տակ, ու քիչ յետոյ՝ կարծես մարեցի հովի անուշ
փայփայանքի տակ...

Արդէն երեկոյ էր:

Արևը սուզվում էր շրջակայ լեռների քամակին,
երբ ես դուրս եկայ գիւղ, կատարելու իմ ուխտը, խոս-
տացած այն օրը, երբ նրա աճիւնը թաղեցինք այնտեղ:

Նա բոլորովին մենակ, որբ երիտասարդ էր, չունէր
ոչ ծնող, ոչ հարազատ, բացի մի քանի մտերիմ ընկեր-
ներից...

Աշխատեցինք ամեն կերպ փրկել նրան կորստից,
այնքան ջանէի հասակում, այնպիսի առաքալութիւնով մեռ-
նող, իր ծաղիկ իղձերի այնպիսի ցնորքով ապրել փափա-
գողն այդ հողուն...

Յիշում եմ այն սոսկալի տագնապը երբ նա, այն
կենդանի կմաղքը, պէտք է հանգչէր ճրաքի կապոյտ բո-
ցով, մի ժամանակ կաղնու ցողունի պէս այն կարծր
մարմինը, որից մնացել էր ոսկորներից կպած ցամաք
կաշին: Կարծես հսկայ մի սարդ, տարիների ընթացքում
ծծել, քամել էր նրա սրտի հիւթը:

Ո՛չ ոք, ոչինչ չը փրկեց նրան մահից... ոչ դեղ,
ոչ օղը, և ոչ էլ անհուն բաց խնամք: Դեռ մինչև այսօր
էլ աչքիս առջևն է, մարմնով դիակ, բայց հոգով այդ
կենդանի կմաղքը...

Նրա աչքերը, իրենց միջի այն վայրենի բոցով, որ
ես դիտել եմ կանգնած նրա մահիճի կողքին, լուռ սար-
սափով, Ա՛խ, այդ մեռնող, բայց ապրել երազող երի-
տասարդ հիւանդի վայրենի հայացքը...

Զարհուրելի է...

Մինչև վերջին ականթարթ չը պղտորուեց նրա
միտքը:

Նա ինքը սեփական աչքով տեսնում էր, թէ ինչպէս
առկայծում, և դանդաղ հանգչում էր իր աստղի վերջին
ցուրքը... սեփական ականջով լսում, թէ ինչպէս չը լա-
րած ժամացոյցի պէս ամեն ականթարթ դադարում էր
բաբախելուց՝ իր սիրտը...

Վերջին բռնակն էր...

Մի կերպ ահագին ճիգ թափելով, նա փորը ինչ
բարձրացաւ տեղից... հենւելով աջ թիկունքին, նա ձը-
գեց ողբալի հայացք իր դիմաց գլխիկոր արցունք թա-
փող ընկերների դէմքին՝ և կտակեց իր վերջին իղձը...

— Ես հանգչում եմ... կատարեցէք իմ վերջին
ուխտը...

«Թաղեցէք ինձ այնտեղ, այն մենաւոր, մեկուսի,
աճող բարդենու տակ... ծնող, հարազատ չունիմ, թող
նա սգայ ամեն ժամանակ իմ որբ շիրմիքը...»:

Ասաց՝ և սրտի խորքից արձակեց մի խուլ ճիչ:

Մենք սարսափեցինք, զգացինք, որ այնտեղ, նրա սրտի խորքում փուլ եկաւ մի խարխուլ, բայց հսկայ շէնք, որի խուլ որոտն էր, որ դիպաւ մեր ականջին...

«Ամեն գարունքին, մահաւան տարեգարձիս այցելէք իմ որբ շիրիմը... ցանկով կը պատէք այն, թող ոչ ոք չը տրորի իմ տապանը... մահից յետոյ էլ ես ապրել կուզեմ...», ասում էր նա, ամեն անգամ, երբ գալիս, նստում էր այն հպարտ եղենու տակին, և մայր իջնող արևի ծիրանի խաղով զիտում իր արքունքի մահը:

«Յանեցէք այնտեղ. վարդի, ծաղկի թփեր... թող ծաղիկներէս շքեղ տեսքով աճեն իմ մեռնող իղձերը... նրանք են, որ պէտքէ հիւսնն չքնաղ փունջով թօշնած կեանքիս պսակը:

Խնամեցէք նրանց... մահից յետոյ էլ ապրել եմ ուզում, փլատակ սրտիս այն ծաղիկների սգաւոր փունջով:

Գերեզմանիս ցուրտ, գրկի մէջ էլ ես ապրել կուզեմ... ապրել, կոյս իղձերիս ծաղիկների կեանքով»:

Յիշում եմ ու սարսափում...

Միթէ վերջին ժամին այդքան կ'ընձով, այդպէս խորին կսկիծով ենք թողնում այս իրօք տանջանքի կղզին:

Յիշում եմ այդ պատկերը, և անգամ յիշելիս՝ ճակատիս ցուրտ քրտինք է պատում:

Գալիս, աչքիս առաջ է կանգնում այն մահիճը... նրա միջի այն խօսող կմախքը... և ականջիս դիպչում նրա ձայնի այն ազդու ղօղանջը, որ ամայի հոգուս մէջ արձագանք տալով՝ համալուծ է ինձ սև, աշնան գիշերի պէս մի սև թախիծով:

Եւ այն հայեացքը, որ իր բոցով կարծես ճգնում էր բռնկել, հրդէհել ինձ:

Ինչքան ազդու հրապուրիչ էր նա խօսում... սրափողի կսկիծով էր նա պատկերացնում մոխրի, փլատակների տակից ծխող իր սիրտը, իր հոգին:

Նրա լեզուն թռնաւոր կնճիթ էր, որ ամեն խօսքի հետ խոցում էր մեր սիրտը, ու սրնկում այնտեղ թոյնի մի կաթիլ:

Յաւից մեր աչքի մէջ ցամաքել էր նոյնիսկ արցունքը: Չգուժ էր, որ իր կեանքից փնացել է ընդամենը մի ժամ... և այդ կարճ միջոցում նա ճգնում էր ապրել իր ամբողջ կեանքը:

Ինչպիսի սև գոյներով էր նկարագրում իր հոգին, նախկին այդ արգաւանդ երկիրը, ուր չէր կանաչում յոյսերի, ձգտումների էլ ոչ մի ծաղիկ... ուր արդէն ձմեռն էր իշխում, ոռնում բուքը... որի երկինքը խաւար էր ինչպէս ծով, ուր չէր ծագում, իղձերի ոչ մի աստղիկ:

Այո, յիշում եմ և անգամ յիշելիս՝ ճակատիս ցուրտ քրտինք է պատում:

* *

Արևմուտքում, դիմացին լեռան քամակին, սաթի ջինջ, պայծառ գոյնով փայլում էր մի երիզ, որ ինձ այնքան յիշեցնում էր այն ժապուէնը, որ լուսընկայ-գիշերին, կանթեղի գոյնով, խաղում է ծովի ծփուն կրծքին:

Չը կային վերջալոյսի այն ճոխ գոյները, որ ուրիշ անգամ հմայում է դիտողի հոգին:

Մինչդեռ արևելքում երկինքը շառագունել էր վարշի, քնքուշ թերթիկով, որ հետզհետէ փթթում էր դրօշակի գոյներով, իսկ յետոյ կամաց-կամաց հալվում լեռնալի գոյներով, փայլի մէջ. այդ փայլն էր, որ դակի ամբիծ, կամոյտ փայլի մէջ. այդ փայլն էր, որ այժմ թանձրանում, դառնում էր սև ծուխ, և իր ալիքներով ծածկում արևելքը, իսկ յետոյ նուաճում ամբողջ երկինքը:

Ոչ մի հմուտ դիտողութիւն չէր կարող որոշել, թէ ինչ գծի կողքին էր հալվում կարմիր բոցը, և որտեղից տկալում կապոյտ գոյնի երիզը:

Չէր անցել հինգ րոպէ, և ահա այդ չքնաղ տեսիլքը եղծուեց ինչպէս մի երազ:

Կարծես մի գոեհիկ ձեռք էր, որ ներկարարի վրէժինի թանձր շաղախով ջնջեց այդ գողտրիկ պատկերը:

Եւ այդ իսկ ժամին էր, որ սենեակի մութ անկիւնում ընկած, և իր ցօլքով հէնց իր տեղը մատնող գոհարի պէս, արևելքում շողաց մի շքեղ աստղ:

* *

Մի բարձր ժայռի ընդարձակ ստորոտում գտնվում էր գիւղի հանգիստը, հսկայ ծառերի խիտ կամարների տակ:

Նրա շերիմը ընկած էր բոլորովին մեկուսի, այն դարաւոր եղենու թւերի տակ... նոյն այդ շերիմի պէս որբ ու մենաւոր:

Արդէն մթնում էր:

Երկիրը հետզհետէ ընկղմում էր խաւարի մէջ: Կարծես հսկայ մի ջահ, որ ամենուրէք սլաքառ լոյս էր արձակում, հետզհետէ առկայծելով հանգչում էր:

Թւում էր, որ հեռու, լեռների բամակին ծխում էր վիթխարի խարոյկ, որի սև, ավիքները սողալով քողարկում էին երկնքի ժիտը... Նստած եմ նրա, քարից թափուր, որը շերիմի կողքին, որի կրծքին արդէն աճել էին վայրի ծաղիկներ, որոնք, բարակ շրթունքներին էին վայրի ծաղիկներ, որոնք, բարակ շրթունքներին էին վայրի ծաղիկներ, որոնք, բարակ շրթունքներին էին վայրի ծաղիկներ, որոնք, բարակ շրթունքներին էին վայրի ծաղիկներ:

Խեղճ ընկեր...

Ինչպիսի հմայքով այժմ փթթել, ծաղկել է քո կտակը!...

Չէ որ հոգեւոր մէջ դու կտակեցիր, որ քեզ հետ թաղեն նաև վարդի տուններ, որ գարունքին, երբ այն շերմ բուրմունքով երկիրը կը թօթափի սրտի սառցէ պատանքը՝ դու և ես ապրես կրծքիդ միջից աճող ծառիկների այն կերպարանքով:

Եւ այսօր, երբ այնպէս շքեղ փթթել է քո կրտակը, արդե՞ք գո՞նք վիճակից, գո՞նք ես որ ապրում ես ծաղիկների տենչանքով, նրանց երազով:

Գո՞նք ես, երբ այսօր, շերիմիդ միջից, ծաղիկների տեսքով զարգանում են սրտիդ այն ճուխ, բայց այսօր թառամած յոյսերը... և քամու հեկեկանքով ողբում քո հանգած երազը:

Գո՞նք ես, քո վիճակից, իմ դժբախտ ընկեր:

* *

Պէտքէ մեկնէի...

Կառարել էի իմ ուխտը... ես չոգեցի և համբուրեցի նրա գլխի փոքրիկ քարը:

Փոքրիկ, կրօն լուսինը, կանթիլի դեղին, կապոյտ ցօլքով ողողել էր գիւղը, որ թուխտի պէս, թւերի տակ պատսպարել էր կարծես իր ձագերին:

Շրջակայքի ամեն առարկայ, ծառ թէ տուն՝ ձգվել էր գողտրիկ ստուէր: Ոչ գիւղից և ոչ էլ ճանապարհին չէր լսվում ոչ մի աղմուկ, կեանքի այդ միակ վիշտ, որ ներշնչում է մարդուն ապրելու, գործելու այնպիսի եռանդ:

Ի՞նչ, տենդին, ժիտրին սովոր քաղաքացու կարծես արտորել էին այն կղզին, ուր լուծեան կերպարանքով մահն էր իշխում:

Եւ շրջակայքի այդ լուռ սարսափներ, որ կառավար տեսքով ինձ էր հալածում:

Ինչից էր, արդե՞ք, նրանից, որ իմ մէջ զարթնեց աղետների մէջ իմաստ որոնող հին մարդը, և ստիպեց գոնէ երգելով ստեղծել որևէ աղմուկ այս մեռած շրջակայքում:

* *

Կէս գիշեր էր, երբ հիւրընկալ բահանային միւս օրը շնորհակալութիւն յայտնելով՝ վերադարձայ քաղաք և գնացք նստելով ունորուցի Անի:

Սկզբում, ուղեցի սայլ վարձել, որպէզլի գոնէ մի օր, մի գիշեր ապրել բնութեան ընդարձակ ծոցում, ճաշակել ասի գեղարուեստական հաճոյքը, որին այնքան փափագում է հոգսերի լծի և ներկայ լուսաւոր դարի կայանքերի տակ տնքող քաղաքացու գերի հոգին:

Բայց հնձի, ուրեմն աշխատանքի տենդոտ ժամանակն էր, երբ գիւղացու գրաստին սպասում է այնքան անելիք՝ պահանջեցին այնպիսի վարձ, որ բոլորովին մեղանշում էր իր աշխատանքով ապրող ուսանողի չբաւոր գրպանին:

Գնացքը սլանում էր մերկ դաշտերի մէջ, հեալով, տնքալով՝ երկու կողմերի հսկայ գէգերի արանքով:

Շրջակայքում իջել էր այնպիսի խաւար, որ խափանել էր լոյսի ամեն ցօլը, որի միջից մի կործանիչ ոգի ասես երկնում էր ազէտ նիւթել խրճիթներում անհոգ քնած բամբակների գլխին:

Դողով սպասում էի, թէ այդ ամայի լուսութեան միջից յանկարծ որոտ կը ճայթի, որ շրջապատի վիթխարի սարերից մինը կը ճեղքուի ընկոյզի պէս՝ դուրս ժայթքելով ծուխ ու բոց, կը ծագի տիեզերքում թափառող երկու հօր մարմինների անեղ ընդհարում, որը կը թաղի իր փլատակների տակ ամեն ինչ:

Բայց երբ շրջակայքի այդ սարսափի մէջ սև երկնքից փայլող ու կորչող աստղի պէս յանկարծ բռնկում ու հանգչում էր լոյսի մի ցօլը՝ ինձ այդ էր միթիթարում:

Երկու ժամ անց՝ հասանք Անի կայարանը:

Ուշ գիշեր էր: Թէև շրջակայքում չի սպառնում ոչ մի վտանգ, բայց ոչ մի ուղևոր այդ ժամին չի վստահանում շարունակել ուղին, բանի որ յաճախակի երթևեկութիւն չը լինելով՝ չը կայ ոչ սայլի և ոչէլ ոտքի կարգին ճանապարհ, իսկ ուղևորը կարող է ընկնել արտերի խորթ ու բորթ աղօսների մէջ՝ և, ինչպէս ճանա-

ճը ուստայնի մէջ, կը թափառի մինչև լոյս:

Գերադասեցի սպասել կայարանում: Որոշելով լուսածաղին սայլ վարձել, ես պառկեցի երկար նստաբաններից մէկի վրայ, հանգիստ ընծայելու յագնած ու քնի սաստիկ կարօտ մարմնիս:

Թէ որքան էր անցել, չեմ յիշում, բայց յանկարծ երկար, մի սուր ճիչ ստիպեց վեր ցատկել և խելագարի պղտոր հայացքով նայել շրջապատիս:

Մօտ մի քանի վայրկեան, սարսափի տակ, ապուշի պէս նայում էի շրջապատիս, և չէի կարողանում յիշել՝ ուր և ինչ նպատակով եմ եկի:

Բայց երբ ներսում նկատեցի ձեռքներին թիթեղի թէյնոց, ալէտի ժամանակ բնից փախչող մըշունների պէս՝ դէս ու դէն վազող մարդկանց՝ նոր միայն պարզուեց պղտոր միտքս:

Դրսից երևում էր նոսր ծուխի գոյնով երկինքը:

Արդէն լուսանում էր: Դուրս եկայ մայթ, որի ծայրին ծանր բեռ քաշող գոմէշի պէս տնքում էր գնացքը:

Փչում էր վերին աստիճանի պաղ քամի, որ թափանցելով նոյն իսկ վերմակի պէս հաստ վերարկում, ստիպում էր սառնամանիքի տակ ընկած որբի պէս, առամ առամի գարկել...

Ինչ կը լինէր իմ հալը, եթէ արհամահէի ծերունի հօրս խրատը, և չը վերցնէի այս վերարկուն, որ այժմ գթառատ մօր գրկի պէս պաշտպանում էր ինձ: Մինչ ևս բողոքում էի, որ մէջքիս աւելորդ բեռ են բարդում:

Այդ միջոցին ես նկատեցի, որ մայթի վրայ զբօսնում էր շիկամօրուս, կարճահասակ ճակատին կոկարդով մի մարդ: Ենթադրելով, որ նա կայարանի ծառայող է, մօտեցայ և ուղևորէն հարցրի, թէ երբ են սայող եր դալիս և ինչ գնով են Անի տանում:

— Հայ ես, դարձաւ նա սպասածիս հակառակ եղակի դէմքով, խուսափելով բուն պատասխանից— եթէ

այդպէս է, արի դեռ խանութ օդի կոնծենք, մաղթենք
«ազգի» երկար կեանք...

«Հայ մարդ» ես Անի «ուխտի» ես գնում:

Ես ապշեցի:

Այսպիսի տարօրնակ վերաբերմունք այն մարդուց,
որ առաջին անգամ էի հանդիպում, չէի կարող սպասել:

Ես մի անգամ էլ չափեցի խօսակցիս ոտից մինչև
գլուխ... ոչինչ արտաքինով բոլորովին ինտելիգենտ
մարդու տեսք ունէր... մանաւանդ, որ խօսում էր ըն-
տիր ոճով:

— Դողում ես, բարեկամ, մի տես ինչպէս ոգնու-
նում փաթաթուել է մուշտակի մէջ:

Եւ առանց սպասելու պատասխանիս՝ նա զրկեց
թիւս առաջնորդեց դէպի պանդոկ:

Ես չը մերժեցի: Գուշակելով, որ արդէն գտել եմ
ճանապարհի ուրախ ընկեր, զւարճալի մի տիպ, ես ըն-
դունեցի նրա հրաւերը: Մանաւանդ, որ ուտելու զօրեղ
պահանջը, ինձ վաղուց էր նեղում, դատարկ ստամոքս.
դա միջրադաց է, որ դուրկ աղունից, աւելի շուտ յղկում
է իր աղօրթիքները, քանթէ տալիս որևէ արդիւնքը:

Ներս մտանք պանդոկ. դա մի ընդարձակ, մութ
սենեակ էր: Առաստաղից կախած ահագին ճրագը, թէև
աղօտ լոյս էր արձակում, բայց սփռում էր ախորժելի
շերմութիւն:

— Սպա, մի նստիր, չէ այստեղ, ուղիղ դիմացիս,
ասաց նա ընտրելով մութ անկիւնում մի սեղան: Կան-
չեց ծառային, և արագ թուելով, պատուիրեց մի շիշ
օդի, մի չափ զինի, երկու բաժին խորտիկ և մի խա-
շած հաւ:

— Օդի, այդ հում համար էք պատուիրում:

— Մեզ, հում, պատասխանեց նա, առանց նայելու
երեսիս, ի միջի այլոց, ծառայի հետ խօսելիս... էլի
պատուիրելով տեղական մի կերակուր, որի անունը,

ներեցէք, ընթերցող, չեմ կարող յիշել:

— Ես խմիչք չեմ դործ ածում, տեսէք վաղօրօք
զգուշացնում եմ:

— Չեւ խմում, և այն էլ ուսանող...ամօթ է...ապ-
րել Ռուսաստանի կրծքում և չը կոնծել. ինչ որ պա-
տուիրեցի՝ բոլորն էլ շարի:

Ես կրկին շեշտեցի, որ մի կաթիլ անգամ չեմ խմիլ:

— Եթէ ուզում էք առանց պատակի փող վա-
նել, թող բերի: Եւ յետոյ ինչ կարիք կայ այդքան կե-
րակրի, եթէ հաւ ասիք, էլ խորտիկն ինչ է:

— Ի՛հ, ասա հաց չուտենք էլի...

— Կերէք, եղբայր, հով է արգելում, բայց մարդու
թէ խողի որկոր ունենք. գոնէ իմ մասին իզո՛ւր էք այդ-
պիսի կարծիք կազմում:

— Բաս ինչ կը լամէք...

— Թէ՛յ...

— Եթէ այդպէս է, ինձ մի բաժակ սպիրտ և մի
շիշ էլ օդի տուր, որ մի քիչ ուշքի գանք, թէ չէ այս
սառնամանքին մարդ կը սառչի:

— Ի՛հ, այս բաժակով մաղթում եմ քեզ, սիրելի
Մարկոս:

— Ի՛նչ, Մարկոս... այդ հում էք ասում:

— Քեզ ինչ կայ որ:

— Ներեցէք, ինձ Մարկոս չեն ասում, ընդհատեցի
և հազիւ զսպելով վիրաւորանքս:

— Վա, հայ չեմ...

— Այո, հայ եմ, և ամենևին չեն ամաչում իմ հայ
ծագումով:

— Ի՛, եթէ հայ ես, մանաւանդ, որ պարծենում ես
քո ծագումով, ուրեմն չը պէտքէ ամաչես, եթէ քեզ դի-
մեն գուտ հայկական անունով:

Այդ սուր պատասխանով նա լեզուս կապեց, ուշքի
դալով՝ ասացի:

— Ախր ինչու կիրակոս, Մարկոս պէտք է կոչէք,
քանի որ ունիս սեփական անուն:

— Ծնողներ ունի՞ս:

— Այո:

— Աշխատում ե՞ս:

— Ոչ:

— Եղբայր:

— Ո՛չ:

— Քոյր:

Ես յիշեցի թիւը:

— Ուրեմն յայտնի, ազգասէր մարդու գաւակ ես: Իրաւունք ունես պարծենալ քո ծագումով: Բաս ասում ես ծնողներդ աշխատանքի շնորքից զուրկ ես:

Ես ծիծաղեցի:

— Քո կենացը, ասաց նա և մի կումով դատարկեց օդու ահագին բաժակը:

Օղին երևի թունդ էր, որովհետև նրա աչքերից դուրս ցայտեցին արցունքի մի գոյկ կաթիլ, դէմքին տուեց դառը դեղ ընդունողի, կամ աւելի շատ թթու լաւաշ ուտող երեխի ծիծաղելի տեսք:

— Պահ, քաշողիդ ձեռք օրհնւի, արադ, հալած երկաթի պէս վառեց կոկորդս: — Մի տես ինչ կանաչ է, ասաց նա շիշ բարձրացնելով, կարծես օձի թոյն լինի...

— Քեզ, հէրիք է մի բաժակ, գնդակով դիպածի պէս կընկնես գետին:

Յափշտակելով խորտիկի մի խոշոր, իւղալի կտոր, նա խոթեց բերանը, և հազիւ մի քանի ակնթարթ ծամած՝ կլանեց... Եւ մինչդեռ ես ոչխարի պէս դանդաղ որոճում էի մի փոքրիկ պատառ, նա արագ իրար ետևից կլանեց ամբողջ ափսէս... Հիացմունքով դիտում էի այդ շողգամի պէս կարմիր հոյակապ կենդանուն, որ ջրի պէս գինի էր խմում, և իր կարծր աղօրիքներով լափում կերակուրը: Նա տարիքով մարդ էր, բայց խի՜նքը նոյն իսկ ժամանակի ընթացքում չէր աւելել նրա ամուր մարմինը:

— Այ հիմի կարողես շարունակել մեր ուղին... Թէկուզ մի օր ոտով շրջեմ՝ շալակիս ահագին բեռ: Շըրթունքները լիզելով նա ոտքի կանգնեց— Տղաս առաջ ընկիր տեսնենք: Պանդոկից դուրս եկանք: Արև չը կար, իշխում էր աշնան գորշ եղանակի պէս մի լոյս: Թեթև թռիչք գործելով՝ նա ցատկեց մայթից, և կըտրելով երկաթէ ուղին, բռնեց այն շաւիղը, որ միւս ափին զալարում էր բլրի կրճքին:

— Այդ հւր, հայրիկ...

Այդպէս դիմեցի, որովհետև չը գտայ աւելի տեղին անուն, չէ՞ որ «տղաս» կանչելով, նա արդէն ինձ իր որդին էր շինել:

— Անի, կարճ առանց յետ նայելով, նոյնիսկ առանց նշանակութիւն տալու զարմանքիս՝ պատասխանից նա...

— Ուտի՛ւ...

— Բաս գլխով...

Ես փոթկացի, զսպելով ինձ, վազեցի, և թեքիս քաշելով հարցրի:

— Բա սայլի չսպասե՞նք:

Նա դէմքիս սևեռեց իր խոշոր կարծես արցունքից կարմիր աչքերը... Նա հարբած էր. մի շարէք գինի և երեք խոշոր բաժակով օղի, իր ասելով «էշխ»-ով էր: Բայց իրան բոլորովին զգաստ էր պահում, քայլում էր հաստատ, դատում էր խելացի, և եթէ մօտիկից չը մօտենէր բերնի բուրմունքը, հեռուից չէր տալիս կասկածի ոչ մի տեղիք:

— Ի՛նչ, սայլ... այդպիսի առողջ ոտքերով սայլ պահանջել... գոնէ ինձնից ամաչից: Ծերունին ուղիղ սըրտիս խփեց, նա վերաւորեց երիտասարդիս հպարտ եսը: Եւ ճիշտ որ, սայլի ի՛նչ կարիք կար, այն էլ այնպիսի զով եղանակին, կանաչ դաշտում, երբ նոյնիսկ ուղեորը իջնում է կառքից և ոտքով քայլում... մանաւանդ մինչև Անի հազիւ 7 վերստ էր:

— Լաւ, բայց ճանապարհը դիտէ՞ք, հարցրի ես:

— Բա սա ի՞նչ է, ճանապարհ չի, և նա, ցոյց տուեց դիմացի շաւիղը, որ բարձրանում էր բլուրի թիկունքով և հակառակ կողմից իջնում:

Զգալի ցուրտ էր: Թէև բամբակով վերարկուս պատսպարում էր ինձ, բայց սառնամանիքը, լոյսի ճառագայթների պէս, թափանցում էր մարմնիս մէջ: Շըրթունքներս կապտել էին, քիթս և մատներս սառել: Կարծես քայլում էի սառուցով պատած գետնին, ուր ամեն քայլ փոխելիս՝ ոտքս կպչում էր գետնին և նորից պուկ գալիս: Տեսել էք երբևիցէ ճահճի եզերքին տղի մէջ որդեր որոնող սագին:

Իմ ուղեկիցը ամեննին նշանակութիւն չէր տալիս ցրտին, կարծես շրջում էր տօթին, գլխարկը քաշել էր ծոծրակին, աշնան, բարակ վերարկուն գցել ձախ ուսին, ու երգելով առաջ գնում:

Հասանք բլրի գագաթը: Նա կանգ առաւ երկու անգամ ամբողջ կրծքով ներս շնչելով օդի պաղ հոսանքը, շուռ եկաւ, հենուեց կաղնու հաստ գաւազանին՝ և աչքերի մէջ հաճոյքի տխուր ժպիտ՝ բացականչեց. «մի տես, ի՞նչ սքանչելի պատկեր է»:

Հեռու, արևելքում՝ վաղորդեան գորշ, սպիտակ մառախուղի միջից, կարծես մինչև գոտին ձիւնի մէջ չոգած՝ սրբագործող քուրմ բարձրանում էր վիթխարի մի լեռ, որ իր պարթև հասակով զարմանք, ոչ աւելի շուտ հաճելի սարսափ էր ձգում դիտողի սրտի մէջ:

Լեզակի ջինջ, կապոյտ փայլով ժպտում էր վճիտ արևելքը: չը կար կարմիր, կամ դեղին գոյների ոչ մի երիզ, որ վկայէր, թէ ահա երկաթ, յամառ պայքարից յետոյ, շողալով իր ամբողջ փայլի մէջ, երկինք է իջնելու այն դիւցազնը, որին այնպիսի երազով, սիրող կոյտի հեզ, այնպիսի թախիծով սպասում էր իմ հոգին... Ինձ հետ միասին նաև ամբողջ շրջակայքը, որ սառնամանի-

քից կարծես կուշ եկած մողէսի պէս իր մաշկի մէջ՝ սպասում էր նրա մեղկ փաղաքշանքին, որ տաք հոսանքով խնդում է մարդու երակների մէջ, ու սթափեցնում իղձերին, յոյզերին մի ամբողջ մառախուղ:

Նայեցի դիմացի լեռան նաև հոյակապ բարձունքին և գեղարուեստական ուժեղ զգացմունքից քարացայ... Կարծես մի աներևոյթ կախարդ իր գաւազանի թեթև զարկով ինձ շինեց քարի արծան... Կարծես գեղարուեստի դիցունին իր ստեղծագործող ձեռքով, ձիւնի անարատ շերտերից և կանթեղի շողերից յաթախան պսակ՝ էր հիւսել և զարդարել նրա վսեմ գագաթը:

Ամենի սարը, իր վիթխարի հասակով, բորբոքվում սքանչելի ցոլքերով, ինչպէս արևի տակ ընկած հսկայ գոհար:

Իսկ լեռների ամբողջ շղթան՝ ինչպէս մարտից յաղթանակով եկած ալեւոր դիւցազնի որդիք, կարծես ծունկ էին չոքել և սպասում իրանց ծնողի մաղթանքին:

— Ի՞նչպէս է այս դիմացի լեռան անունը, դիմեցի ուղեկիցիս, որ նախկին դիրքով, աչքերի մէջ նոյն հաճոյքի սառած ժպիտը՝ նայում էր դէպի արևելք:

— Մասիս...

— Մասիս... գոչեցի ես, խուլ արձագանքով: Նա էր, պատմական Մասիսը, որ այսօր, յուսահատ, աշխարհի վայելքներից խուսափող ճգնաւորի պէս, թաղել էր սրբունքների տակ իր նախկին փառքը, և աղօթում Բարձրեալին, որ գոնէ իր գաւազաններին պարգևի ստեղծագործող աշխատանք, խաղաղ կեանք... Հռչակաւոր Մասիսը, իր կրասեր եղբոր հետ, որին նա կարծես անթարթ հսկում, պաշտպանում է փորձանքից, մի ինչուր խարդախ գեղեցկուհու նենգ աչքերի, հոլանի կրծքի մեղկ հրապուրանքից:

— Նայիր, դէպի հարաւ, դիմեց ինձ ուղեկիցս, տեսնում ես այն՝ կարծես սեղանի առաջ առաքատ

մտնող փեսին, որ գլխին արքայական քառախաչ թագ ունի, դա Արագածն է, մեր լեռների մէջ առաջին, գառաւմեալ նահապետը, ձիւնի պէս ճերմակ ալիքներով, թանձր մօրուքով... նայում և օրհնում է իր երկու պարծանք զաւակներին, ծածուկ հրճուում սրտի խորքում, որ իրանից յետոյ, գահին ու ժողովրդին պէտք է կտակի այդպիսի ժառանգներ...

Անցել էր մօտ կէս ժամ... Եւ ահա արեւելեան կամարը նախ դժգունեց, իսկ յետոյ շիկնեց ինչպէս մեղսալի երազ տեսնող, անարատ հոգով մի կոյս, որ յանկարծ սիրած երիտասարդի գրկում ընդունում է կրքի անդրանիկ համբոյրը... Եւ նա շառագունում է հաճոյքից, վախից, ամօթից... Չէր անցել քառորդ ժամ, երբ յանկարծ թնդանօթից արձակած բոցավառ գնդի պէս, դողդողալով, կարծես լոյսի արագութեամբ երկիր սլացող և ճանապարհին ամեն ինչ խորտակելով՝ դուրս թռաւ արևի վարդագոյն սկաւառակը... Կարծես երկնքում բռնկեց հսկայ հրդեհ, որից մի բոց ընկնելով երկիր, բորբոքեց անտառը, որ իր հերթին վարակելով զինացի բլուրների կանաչը՝ սկսեց ճարակել ամբողջ շրջակայքը։ Երկրիս երեսին էլ ծագեց նոյնպիսի հրդեհ, որի ալիքների մէջ կորաւ ամեն ինչ...

Եւ ինձ հեռից այնպէս էր թւում, թէ՛ բոցավառվում էր Մասիսի, Արագածի փարթամ ծառաստանը որոնց մէջքին, իժերի պէս, բաց երախներով, գալարվում էին վիթխարի բոցեր, որից նրանք բորբոքում էին ինչպէս չոր փայտից կազմած երկու հսկայ խարոյկ։

— Տեսնում էք, ինչ սքանչելի պատկեր է մեր առաջ. ասացի ես ուղեկցիս, իզուր չէին մեր նախնիքը մի ժամանակ պաշտում, խնկարկում այս սարերին, այնպիսի ջերմ հաւատով. գեղեցկութեան գաղափարի այս կուռքերին, ինչպէս նրանք խոր են ըմբռնել գեղեցկութեան մխիթարող, ազդու նշանակութիւնը. իսկ մենք, որ շատ անգամ

պարծենում ենք մեր խելքով, ազնիւ ճաշակով, և յաճախ ամաչում, խոստովանելու, որ մենք ենք նրանց սերունդը, մենք, քաղաքակիրթ որդիքս, սրբան վայրենի, նոյնիսկ կոյր ենք զգալու. հասկանալու սրանց հմայքը։

— Ո՞վ սպանեց մեր մէջ գեղեցկութիւն, պաշտողի այդ ազատ, հպարտ հոգին, ով դրա փոխարէն մեր մէջ ստեղծեց գեղարուեստի թշնամի, բնութեան հրաշալիք աւերող, և սիրոյ յուզմունք խեղդող այս ստրուկ հոգին։

— Այնպիսի համոզմունքով ես խօսում, որ քիչ է մնում մղուսնամ կենդանի Աստիուհ, և նորից կուռք պաշտեմ... շտապիր ժամ առաջ տեղ հասնենք, թէ չէ կէս ժամ յետոյ արեւ կրակի այնպէս կծոտել, որ կրստիպի նախ վերարկուն հանել, յետոյ բաճկոն, խալաթ, շապիկ՝ մինչևոր Աղամի հագուստով Անի հասնենք։

Ես բարւօք համարեցի հետևիլ նրա խորհրդին։ Երբ իջանք բլուրի գագաթից և սկսեցինք բարձրանալ առաջներս դարիվերով՝ արևն արդէն բաւականին չուել էր դէպի հարաւ, որի ջերմութիւնը սկզբում մեղ խիստ դուր էր գալիս, բայց երբ սկսեցինք մէջքից կռացած մագլցել դարիվերով, նա այս անգամ սկսեց վառել մեր թիկունքը։

Այդ միջոցին էր, որ ուղեկիցս, չը գիտեմ ինչ նըպատակով, յանկարծ յետ նայեցու բացականչեց։

— Ի՞նչ ով է...

— Ո՞վ, յանկարծ սթափուելով մտածմունքից և մի փոքր շփոթուելով նրա հարցից, ասացի ես՝ նայելով նրա զարմացած դէմքին։

— Այ, չես տեսնում... և նա ցոյց տուեց ինձնից քիչ հեռու կանգնած փարախի ահագին բրդոտ, սև շուն՝ որ շոգից լեզուն հանած, պոչը կախ՝ ակնածելով և մի տեսակ գաղտնի երկիւղով մեզ էր նայում։

— Հարցրու, տես, ով է, և ի՞նչ է ուզում։

— Ինչո՞ւ էք թարգմանի օգնութեամբ խօսում, գիմեցէք ուղակի իրան։

շների ուժգին հաշոց։ Եւ ուշքի եկայ. շրջակայ դէզերի տակից դէպի մեզ էր արշաւում խապոտ, պառաւ գամբռների մի անագին վոհմակ, որ այնքան կատաղում են, երբ մի օտարական համարձակում է ներս մտնել իրենց պաշտպանութեան ենթակայ գիւղը։ Մեղաւոր մեր հագուստն էր, որ դաւաճանեց մեր դէմ։ Տեսնալով այդ գազաններին, որոնք աւելի համարձակ են քան թէ սառնամանքին որսի դուրս եկած գայլերը՝ ես սաստիկ վախեցայ, մանաւանդ, որ բացի բռուկներից ձեռքիս չէր կար ոչ մի գէնք. գայլին հանդիպող ոչխարի պէս, ես չէր կարողացայ ոչ փախչել և ոչ էլ փնտռել ապահով տեղ։

Այն, ինչ որ կատարեց այդ միջոցին ուղեկիցըս, ես մինչև այսօր էլ չեմ կարող առանց ծիծաղի և առանց գովասանքի պատմել։

Զինւած իր կողմու գաւազանով, ինչպէս միջնադարեան անվեհեր ասպետ՝ որ համարձակ դիմաւորում է ոսխին, որ ասպարէզ իջնելով երդւում է կամ յաղթել կամ ախոյեանի նոյն դիմաւորութեան տակ փչել հողին, նա յարձակուեց թշնամիների բանակի վրայ։

Ես մինչև հիմի էլ լաւ չեմ յիշում, արդեօք, ինչքան փրկեց մեզ, ուղեկիցիս մարտնչելու վճիռը, թէ «օրիորդի» ներկայութիւնը, որ մեզինք մի փոքր հեռու, պոչը կախ՝ սպասում էր երևի կուռի հետևանքին։—Յանկարծ շները մի ըստէ կանգ առան, նայեցին դժբախտ «օրիորդին» և միասին ճիշ արձակելով, քամու արագութեամբ սլացան դէպի «օրիորդը»... որին մնում էր փրկութեան մի ելք—ապաւինել իր ոտքերին։

Խեղճ ուղեկիցիս գլխին կարծես ջուր մաղեցին։ Այդպիսի խորամանկ նահանջ նա ամենևին չէր սպասում, ուստի, երբ գիւղի չորքոտանի պաշտպանները, կատարած իրանց պարտքը, պարծանքով վերադառնում էին արշաւանքից՝ նա էլ չէր կարողացաւ զսպել իր

թափը... Միթէ այդ խիզախ ասպետը կարող էր տանել, երբ նրա աչքի առաջ վերաւորում են այն կնոջ, որի պաշտպանութեան պաշտօնը ինքն էր ստանձնել... Զր սպասելով թրշնամու գրոհին, երևակայելով իրան իր ագնիւ նոյն դիմաւորութեան, նա առաջ սլացաւ, և գաւազանի հաստ գլխով այնպէս խփեց առաջին պատահած շան մէջքին, որ սա կակղանձելով փախաւ և պատրաստութեան դէզերի տակին... Առաջին զինւորի այս խայտառակ պարտութիւնը ջուր մաղեց թշնամու ամբողջ բանակին, իսկ աւելի բորբոքեց խենթ ասպետիս յաղթական ոգին։ Մի զարկ էր, և այդ կատաղի կենդանների անագին վոհմակը առանց որևէ ռազմական կարգ ու կանոնի, փախուստի դիմեց... Հալածելով թրշնամու վերջին զինւորին նա եկաւ և ընկաւ մօտակայ քարի վրայ և սկսեց հեալ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս Հոովմի կրկէսում ժամերով մաքառած մարտիկ։

Մի կողմ կանգնած, և ներկայ լինելով շներ հալածող հերոսի բոլոր արկածներին ինձ բռնկել էր այնպիսի ծիծաղ, որից քեզ էր մնում փորս փուչիկի պէս պայթէր... Ո՞վ կարող է պնդել, որ մեր ժամանակ էլ չեն ապրում ջաղացների հետ մաքառող խենթերը։

Եթէ այդ ըստէին ձեռքիս լինէր դափնի, ինչ կապէմ, որ դրանով կը պսակէի հերոսիս գլուխը... ափսոս որ բացի խաղողի փոքրիկ կողովից ձեռքիս ոչինչ չէր կար։

Մտանք գիւղ։ Ուղեկիցիս վախից ոչ մի շուն չէր վստահանում հաչել։ Իսկ եթէ ճանապարհին, կամ դէզի տակին պատահում էր որևէ դամփռ, առաջինը խոհեմութեամբ փոխում էր ուղին, իսկ միւսը երկիւղով հետևում վտանգաւոր օտարականներին։

Սաստիկ շող էր, վերևից կիզում էր արևը, թէև առաւօտ էր։ Այն համեղ ճաշը, որ կուշտ կերել էինք պանդոկում, ինչ ասել կուզի արդէն մարսուել էր. բացի

այդ հարկաւոր էր մի փոքր հանգիստ պարգևել իմ ոտներին, որ եթէ լեզու ունենային անշուշտ կը բողբոջէին իրանց հարստահարողի դէմ:

— Պէտքէ մի համեստ նախաճաշիկ ուտել, դիմեց ինձ ուղեկիցս ճանապարհի կիսին կանգնելով—այնպէս քաղցած եմ, որ կարծես ներսից դանակով բերթում են աղիքներս:

— Ի հարկէ, պատասխանեցի ես, մանաւանդ այսպիսի փառահեղ արշաւանքից յետոյ: Ձեզ պէտքէ մատուցել Մադրասի մի բաժակ ընտիր գինի:

— Մի բաժակ, կրկնեց նա իմ հարցը արհամարհանքով—ասա մի թունգի:

— Իսկ չէ՞ք յօգնել:

— Յօգնել, մէջքով քար եմ կրել, ի՞նչ է...

Քարից էր այդ մարդը. ամբողջ երկու ժամ ոտքով ճանապարհ էր եկել, և ամենից առաջ ուտելու մասին էր մտածում:

— Դէ, շուտ ինձ համար կամ կերակուր, և կամ խանութ ճարիր, թէ չէ վրէժի մնացորդ քեզնից կը լուծեմ: Խեղճ «օրիորդ», հով կարող էր սպասել, որ քեզ այդպէս խայտառակ կերպով կընդունեն քո երկրպագուները:

— Այս ի՞նչ գիւղ է, այ տղայ, յանկարծ նա դիմեց մի երիտասարդ գիւղացու, որ դուին խուրջին, ձեռքին մահակ իջնում էր գիւղից:

— Խարկով, աղա, պատասխանեց երկիւղով գիւղացին, և սկսեց երկուսին ռոտից գլուխ տնդել, և կասկածով նայել ուղեկցիս բաճկոնի փայլուն կոճակներին:

— Ի՞նչպէս թէ Խարկով, ապուշ: Ձեզնից որ ապուշն է հայ գիւղին այդպիսի տխմար անուն կադրել:

Ուղեկիցս կրկին կատաղեց, հագիւ զսպելով իրան յարձակում գործելու պատրաստ գայլի պէս նա դիրք էր մտել, կատաղի աչքերով նայում գիւղացու ուղիղ երեսին:

Խեղճ գիւղացի, միթէ կարող էր ենթադրել, որ իրանց գիւղի անունը կարող էր նրան մի օր փորձանքի մատնել: Վախից կարկամած՝ նա ոչխարի ապուշ դէմքով նայում էր պատասխանին սպասող իր անակրնկալ ոտխին:

«Պէտք է միջամտել», ասացի ես, մտքիս մէջ, թէ չէ խելառ ծերունին խեղճ գիւղացու գլխին փորձանք կը բերի: Բայց ինչ ձևով դիմեմ, որ գիւղացու փոխարէն ես չը տուժեմ: Այսպիսի դէպքում աւելի շուտ գուրգուրում են, քան թէ յանդիմանում, պատասխանեցի ես ինձ, հետևելով Սանխոյի խոհեմ խելքին. «դիմենք այս միջոցին»:

— Ախր սա ինչ մեղաւոր է, որ իր նախնիքը այս գիւղին այդպիսի օտար անուն են նւիրել: Միթէ ծնողների մեղքը որդիքն են քաւում: Այստեղ խանութ թ ունէ՞ք, հարցրի ես գիւղացուն, վարպետօրէն փոխելով խօսակցութեան նիւթը այնպէս, որպէզի խփեմ խօսակցիս թոյլ երակին:

— Ունինք աղա, էսպէս դիւզ կէրթաք, կը հասնիք Պետրոսի դիւքնին, պատասխանեց վերջապէս ուշքի գալով գիւղացին, և գոհ, որ առանց փորձանքի ազատեց իր ախոյանի ճանկերից, սկսեց վազելով իջնել դաւիվայրից: Յետևելով գիւղացու ցուցմունքին՝ ես առաջ ընկայ, որպէզի իմ օրինակով վարակեմ ուղեկցիս: Ես չը հրապարակեցի սպասելիքիս մէջ. վերջին անգամ սպանալով գիւղացուն՝ նա հետևեց օրինակիս:

Երբ մի քանի քայլ հեռացանք՝ ես յետ նայեցի. նկատելով փախչող գիւղացուն, որ սարսափից դժգոյն վազում և շարունակ ուղեկցիս էր նայում, ես արձակեցի բուռն ըրթիջ:

Հասանք խանութին: Մեր անսպասելի մուտքը, մանաւանդ հագիւ փայլուն բաճկոնը և ուղեկցիս ճակատի կակարդը, բոլորովին շմեցրին միամիտ խանութ-

պանին... Նստած տեղից ոտքի ցատկելով, նա, սպայի կամքին գերի գինւորի պէս՝ երկիւղով սպասում էր մեր հրամանին... Խեղճ մարդիկ, ինչպէս դողում են շքեղ արտաքինից, որի գալուստը, վատ երազի պէս, կապում են որեւէ չարիքի հետ:

Երբ յայանեցինք, որ մենք ճամփորդ ենք, Անին տեսնելուց ուրիշ նպատակ չունենք, և եկել ենք մի փոքրիկ նախաճաշիկ ուտելու, կարծես խեղճի ոտքերից արձակեցին կապանքները, որ ո՞վ գիտի, իրան արդէն երևակայում էր կախաղանի տակին:

— Էս սհաթին, աղաներս, բացականչեց նա ուրախացած, և ձեռք ու ոտքի ընկնելով, սկսեց կարմիր վարագոյրի յետևի անցքով ներս ու դուրս սողալ: Այդ միջոցին էր, որ ականջիս դիպաւ կանացի խուլ փսփսոց և նկատեցի, որ մեզ են տընտուում խաւարի մէջ փայտոց երկու աչք:

Օգուտ քաղելով գէպքից, ես թողի ուղեկցիս իր կամքին, որ ազատ աղայ իր առջևի առատ ուտելիքն ու օդին, դուրս եկայ, կանգնեցի խանութի շէմքում, սկսեցի դիտել գիւղը: Նա հին, նահապետական տեսքով մի գիւղ էր, նոյն Քսենոֆոնտի նկարագրած խրճիթները, հիւղերի յարդէ տանիքով և հողէ կտուրներով, ուր այնքան դարերի ընթացքում մուտք չէր գործել զարգացման ո՛չ մի, գոնէ, արտաքին նշան:

Բայց կար մի գիծ, որ գորշ շրջապատի մէջ կարմիր գոյնի պէս աչքիս խփեց, փողոցներում ալրում էր օրինակելի մաքրութիւն, որոնք իրանց տեսքով յիշեցնում էին նորահարսի խնամքով աււած բակերը:— Զրկային աղբի այն անագին կոյտերը, որոնք անձրևից յետոյ տիղմ են դառնում և իրանց գարշելի բուրմունքով վարակում գիւղի այն օդը, որ տիրում է այդիներում, ամառային զով գիշերներին:

Սակայն այդ արժանիքը աւելի վերագրում ենք

գիւղի ստորոտում հոսող Ախուրեանին, քան թէ հայ գիւղացու մաքրասէր հակումներին, որոնցով նաչի կարող պարծենալ գերմանական գաղութի բնակիչների առաջ:

Դիմացիս մի գիւղացի իր գոյկ եղջերով ցորէն էր կախում, մէկ ուրիշ գեղջուկ ցաքանով խոտ էր վերցնում գէղից և թափում սայլի մէջ, իսկ ինձնից ձախ, սրահի մէջ, հաւերին թեփ էր առիւս մերկ ոտքերով, հագին աքաղաղի փետուրների պէս խայտաբղէտ շորեր, բարձր առողջ երիտասարդ մի կին: Դիտեցի նաև գիւղի շրջակայքը. նա գեղեցիկ էր, աչք գիւթոդ, սակայն այդ անագին, արգաւանդ տափարակի վրայ, չը նկատեցի ո՛չ մի հարևան գիւղ... նա ընկած էր բոլորովին մեկուսի, ինչպէս ծովի մէջ պատանձուներով գոյացած մի բերրի կղզի... ճշմարիտ որ խարկով:

Այսպէս, դրսում չըտեսնելով առանձին հետաքրքիր պատկեր, ես կրկին ներս մտայ խանութ, ուր ներս էին եկել և պատի տակին նստոտել մի խումբ գիւղացիներ: Նրանց մէջ, հէնց առաջին հայացքից աչքիս ընկաւ սև երկար բեխերով, խոշոր աչքերով, կտուցի պէս կեռ քթով մի յաղթանդամ գիւղացի, որը բաղցր զրոյց էր սկսել ուղեկցիս հետ:

Այդ միջոցին իմ մէջ ցանկութիւն ծագեց մասնակցել նրանց զրոյցին. բայց երբ ականջիս դիպան օտար, կոկորդից բխող, լեռնականի կոպիտ հնչիւններ՝ ես զարմացայ... սկսեցի ուշադրութեամբ հետեւիլ մէկ տարօրինակ ուղեկցիս, մէկ էլ գիւղացիներին:

Իսկ նա, ամենևին ուշք չը դարձնելով ինձ, ինչպէս իր կողքի ալիւրի տոպրակին, շարունակում էր զրոյցը:

— Սրանք ինչ ազգից են, վերջապէս կամենալով լուծել այս գաղանիքը, հարցրի գրամակդի առաջին պատկառանքով կանգնած խանութպանին, որ թարթելով իր եղակի աչքը հետևում էր նրանց խօսակցութեան:

— Քիւրդը եւք աղա, պատասխանեց թուիս հսկան, տեղական հայերէնի այնպիսի մաքուր բառառով, որ ես ապշեցի. այնպիսի հպարտ տօնով, որով կարծես ուզում էր պարծենալ, որ պատկանում է այդպիսի խղախ ցեղի: Ո՞վ կարող էր հնթադրել, որ ես խօսում էի մեր վաղեմի ցեղական թշնամու հետ, որ ապրելով դրացի, բարձր, ազնիւ աշխատանքով ապրող ժողովրդի հետ նոյն իսկ արտաքինով փոխել, ստացել էր շրջապատի խոր կնիքը:

— Հնչոտ էք ապրում, ծածուկ հարցրի ես խանութպանին: Նա իր եզակի աչքով ու գլխով բացասեց:

— Սրանք իրանց աշխատանքով ապրող ժողովուրդը չեն ախր:

— Չէ, աղա, պատասխանեց խանութպանը ժպտալով յուր կասկածներին վրայ:— Սրանք էն քիւրդերից չեն... Ի՞նչու պիտի թալանեն, փոքրուց մէկտեղ ապրող մարդիկ ենք, մէկտեղ կը ցանենք, կը վարենք:

Քիւրդ, թալանի, արշաւանքի սովոր, և աշխատանք: Ես ապշեցի...

Արդեօք, այս միտքարիչ երևոյթնէր, թէ մի այլ զգացմունքի տակ էր, որ գրաստի պէս չարքաշ բայց միշտ էլ մերկ, այդ նոյն իսկ չքաւոր քաղաքացիներին մատչելի բարիքներին կարօտ մշակներին սկսեցի հիւրասիրել թէյով:

Մի ժամ յետոյ ամենքին հրաժեշտ տալով և խանութպանի ձեռքի մէջ սեղմելով արծաթի մի խոշոր դրամ, մենք դուրս եկանք: Գոհ մեր առատ վարձատրութիւնից՝ խանութպանը էլ չըստասաց հրամանի. վազեց հարեանի խրճիթը, մի ըսպէ անց դուրս եկաւ մի ուրիշ գիւղացու հետ, որոնք երկուսիս պտուտակի զառիվերով առաջնորդեցին Ախուրեանի ափը: Այնտեղ

մեզ սպասում էր ծառի կոճղից կապած վերին աստիճանի տարօրինակ ձևի—տափակ խորքով, վերեւից լայն, ներքեւից նեղ՝ մի նաւակ:

— Համեցէք, աղա, դարձաւ նաւաստին ուղեկցիս, որ նաւակը մի ակնթարթում քակելով, սպասում էր մեր մուտքին:

Հակառակի պէս այստեղ էլ ուղեկցիս հետ պատահեց մի թիւրիմացութիւն, որ հարկ է ընթերցողին պատմել:

Իջնելիս արդէն նկատեցի, որ նա մի տեսակ խամ նոյզի երկիւղով էր նայում, պղտոր, վարար գետին, իսկ այս անգամ երբ տեսաւ այլանդակ նաւակը՝ ուղափել խրտնեց:

— Ապուշ, յարձակուեց նա նաւաստու վրայ, սա դագանդ է, թէ նաւակ:

Երեքով արձակեցինք ուժեղ բրբիջ:

— Կը վախենաս, աղա:

Այդ էր պակաս: Խեղճ գիւղացին ի՞նչ կը կարծէր, որ գործ ունի մի դօն-Քիշտի հետ, և այդ անմեղ կատակով կարող էր վիրաւորել նրա ասպետական պատիւը:

Ապշած նաւաստու վրայ նա նետեց սպառնական հայեացք:

— Դագաղ ու պղտոր ջուր... չէ, սա փորձանք է գուշակում... չեմ, նստիլ, ասաց նա յաճառ երեխայի վճռական ձայնով, որին խօսքով համոզես, թէ մտրակով միեկնոյն է, չի ազդիլ:

— Ես աւելի շուտ, ոտքով կանցնեմ... և հէնց այն էր, երբ ուզում էր կատարել իր այդ խենթ որոշումը, էլ չը մտածելով, որ կարող եմ գրգռել նրա զայրոյթը, ես առաջ վազեցի, բռնեցի թևից, և սկսեցի Սանխօյի պէս համոզել, որ նա դէն ձգի այդ վտանգաւոր միտքը:

— Ի՞նչ կայ որ, ինչի՞ց ես վախենում, հարցրեց նա զարմանքով, և այդ միջոցին դեմքիս չոեց իր խոշոր աչքերը, որոնց մէջ փայլում էր երեխի այն անմեղ ժպիտը, երբ նա չի հասկանում իր արարքի ամբողջ հետեանքը...

— Նրանից, որ հէրիք է ափից երկու քայլ հեռանալ, չէ՞ր դիմանալ գետի ուժեղ հոսանքին, վայր կընկնէ՞ր ու կը խեղդուէ՞ր:

— Լողալ գիտէ՞ր:

— Ո՛չ:

— Բայ ի՞նչպէս էք համարձակվում ոտքով անցնել այս վարար գետը:

— Սա, սա վտակ է ոչ թէ գետ: Մի տես յատակից քարի գլուխներ են երևում. ոտքով համարձակ կարելի է անցնել, քան այս թէ դադաղով, որ հէրիք է այս քարերից մէկին դիպչի, իսկոյն կարող է շուռ գալ և մեզ տակով անել:

— Միայն թէ ոչ կօշիկներով, այլ բոբիկ... ափսոս են կը թրջուեն, իսկ չորանալուց յետոյ պէտք է դէն ձգես...

Եւ նստելով կողքի տափակ քարի վրայ նախ հանեց աջ, իսկ յետոյ ձախ ոտքի կօշիկը:

Ես ուղակի տարակուսեցի: Բարկութիւնից սկսեցի կռծոտել շրթունքներս և մտքիս մէջ բողոքել քախտիս դէմ, որ ինձ կապեց այս խենթի հետ:

Արգելել անհնարին էր, դա աւելի կը բորբոքէր նրա քրմահաճոյքը. ինչ անել, խափանելու ինչ միջոց կար այդ խելագարի խիզախ միտքը: Մնում էր սովորական միջոցին դիմել, այն է, բերել փաստեր, որ համոզէին այդ գոթին, թէ այդ արկածը մի անտեղի կատակ է, որ բացի փորձանքից, չի բերել ոչ մի արդիւնք... բայց իզուր, նրա վրայ չազդեց ոչ փաղաքշանք, ոչ աղերս:

Մեր վախը հակուակ պէս աւելի ոգևորեց... «Երկու

ոտքին մի կօշիկ հագած» նա պնդում էր:

— Ձէ, ի՞նչ կուզես ասա, պէտք է անցնեմ:

— Ոտքով,

— Ոտքով:

— Այս գետը,

— Ա՛յ, ա՛յ, հէնց այս գետը:

Գիւղացիք, որ այդ քան ժամանակ հեռուց սպասում էին գործի վախճանին, ներքուստ անշուշտ մեզ վրայ ծիծաղելով, բայց արտաքուստ չը վստահելով որ ևէ խօսք ասել, սիրտ առած, մօտեցան և սկսեցին հերթով խրատել «աղային», որ աւելի հեշտ է նաւակով, քան թէ ոտքով անցնելը:

— Ախր դու չիդես, աղա, էս ի՞նչ խելառ ջուր է, էսոր խասիկեթը մենք գիտենք, էսոր քու աչքով մի աշէ, խորքին դարուփոս շատ ունէ, տեղ կայ էրգու արշին է, տեղ կայ մէ թզի չափ էլ երես չունի: Հէրիք է ընդար էդպէս մի ծիւղակի մէջ, քշէ կը տանի:

— Ես այդ խօսքերից վախեցող չեմ, ինչ կուզէք ասէք, հէրիք է որ մի խօսք ասեմ, մէկ է, կախեն էլ պէտք է կատարեմ:

Եւ իր հուժկու թևերով հալածելով մեզ դէս ու դէն, նա դուրս փախաւ, և տօթին ջուր մտնող գոմէշի պէս, վազեց, արագ ճանապարհին մի քանի անգամ սայթաքելով, մինչև սրունքները մտաւ ջուրը:

Մենք շարած մնացինք գետի ափին: Այդ միջոցին յանկարծ գլխիս մէջ ծագեց փայլուն միտք: Առաջ վազեցի և բռնելով նրա բաճկոնի փէշից, սկսեցի ուժով բաշել դէպ ինձ:

— Սպասեցէք, հայրիկ, սպասեցէք, ձի կուզէք, ձի:

— Ձի, ուր է,

— Կը հեծնէք և այնպէս կանցնէք, հարեցի ես շուշուկով նրա թոյլ երակը:

— Ապա, ով է տալիս: Դուրս գալով ափ՝ նա պա-

հանջեց, որ կատարեմ իմ խոստումը: Շնչե քեզ էլ
կըստիպեմ ինձ հետ ոտքով անցնես գետը», սպառնաց նա:

Ինչ կայ աւելի հեշտ՝ քան թէ գիւղիւմ ձի դահել:
Իսկոյն նաւաստունն արծաթի դրամ ընծայելով,
պատւիրեցի, որ գնայ մի այնպիսի ձի բերի, որ կարող
գնայ լողալ միւս ափը:

Քառորդ ժամ հազիւ սպասեցինք, երբ մէկ էլ տես-
նես նաւաստին, հեծած ճիշտ որ նժոյգ, ճանապարհին
փոշի տալով, դառնալայրից դէպի մեզ էր վազում:

Ուղեկցիս ոտների տակ կարծես այրող հեղուկ
քսեցին, էլ չը սանձելով իր հիացմունքը, նա առաջ
սլացաւ, գրկեց ձիու վիզը և սկսեց շոյել կենդանու-
դունչը, ճակատը:

Որքան աշխատեցի, որպէս զի չը ձգեմ, այսպէս
թէ այնպէս ուղեկցիս վարկը, բայց չը կարողացայ, ար-
ձակեցի ուժգին ծիծաղ, որին արձականք տուին կողքիս
երկու գիւղացիք:

Ու մենք տեսանք, թէ ինչպէս նաւաստին իջաւ
բռնեց ձիու սանձը, իսկ նա մի առանձին հպարտու-
թեամբ, ասպանդակի մէջ աջի տեղ ձախ ոտքը դնելով
թռաւ ձիու մէջքին՝ հակառակ կողմից, իր կամքով թէ
նաւաստու ցուցմունքով: Նորից ուժեղ մի քրքիջ պայ-
թեց: Նա գործեց ամօթալի սխալ, խայտառակելով գիւ-
ղացիներին աչքում, թէ ինձ թէ իրան: Գլխիկոր նա
իջաւ ձիուց, այս անգամ, խրոխտ ասպետի տեսքով՝
թռաւ ձիու գաւակին, և ամբողջ ուժով տոյնպէս խթեց
ձիու փորին, որ կենդանին ծառս եղաւ, մի քանի ան-
գամ, պարեց յետին ոտքեր վրայ, իսկ յետոյ քամու-
արագութեամբ չափ ընկաւ գետի ափին:

Սաստիկ վախեցանք, սրտի դողով սպասում էինք,
(որովհետեւ նա ձիու մէջքին այնպէս էր թռչում, որ
կարծես թէ նստած էր ոչ թէ թամբի, այլ զսպանակով
փափուկ մահճակալի վրայ), որ կատաղի նժոյգ, զգալով

մէջքին իր պաշտօնի բոլովովին անարժան հեծեալին,
կը թօթափի մէջքից անախորժ բեռը և այնքան քաշ կը-
տայ քարերի շեղջի մէջ, մինչև որ նա մարմանից կը
թողնի այլանդակ շաղախ:

Բայց նա կարողացաւ սանձել ձիուն. մենք ապա-
հով շունչ քաշեցինք: Սակայն այդ միջոցին նա մեզ
վրդովեց մի աւելի խենթ արկածով. նա ձիու գլուխ
շուռ տուեց, սկսեց սաստիկ ձաղկել կենդանուն և ստի-
պել գետի այնպիսի վտանգաւոր տեղով անցնել, ուր
նա ոլորտներ կազմելով էր հոսում: Հէրիք էր որ
նա ընկնէր այդ յորձանքի մէջ, մի քանի անգամ
պայտ գործելով՝ ձիու հետ միասին կարող էր յա-
տակը սուզել:

Մենք ուղակի յուսահատեցինք, վճռեցինք, որ այդ
խելագարը ակներև կորստի է դիմում, ոչ միայն չար-
գելեցինք, այլ և համոզելու փորձ էլ չարինք ճանաչե-
լով այդ յամառ մարդուն:

Սպասում էինք պատահական բարի հետեանքի...
Սկզբում խոհեմ կենդանին դիմադրելու մի փորձ արաւ
յիմար հեծեալի տխմար հաճոյքին... նա չէր վստահա-
նում, կարծես պիտի անդուգի մի ափից միւս ափը
ցատկել, բայց երբ նրա փափուկ կողերին դիպաւ մշտ-
բակի մի քանի հարուած, դժբախտ կենդանին այնպէս
ազնկտուր խրխնջաց, որով կարծես ուղեց ասել՝ թէ
հակառակ իր կամքին են դրդում զիմելու այդպիսի
փորձանքի... փոնչաց, ուշիմ, դանդաղ ու զլխիկոր ոտք
փոխելով մտաւ ջուրը:

Ահու դողով սկսեցինք հետեւել ձիուն, որ մահից
ոտքերի ուժով պէտքէ փրկէր երկու կեանք... Սրկզ-
բում վախով էր առաջ գնում, ճանապարհին նոյնիսկ
մի անգամ էլ սայթաքեց, բայց երբ հասաւ գետի մէջ-
տեղին՝ նա սիրտ առաւ և սկսեց աւելի համարձակ լո-
զալ: Չիու այս համարձակութիւնը խրախուսեց այս

ափին կանգնած և սրտի բաբախումով իրան հետևող մարդկանց: Բայց յանկարծ բոլորիս ցնցեց մի ուժեղ սարսափ. զարհուրելով տեսանք, թէ ինչպէս դժբախտ կենդանին չորս ոտքով ընկաւ ջրիտակի մի փոս, որի երեսին երևում էր ձիու, իսկ նրանից մի փոքր հեռու, մարդու գլուխ:

— Երեւի աղմի մէջ է խրուել, յանկարծ գլխիս մէջ ծագեց այդ սոսկալի միտքը: Մի յորձանք էլ՝ և ջուրը երկուսին էլ կը սուզի յատակը:

Խեղճ կենդանին շարունակ փռնչում էր, բթի ծակերից դուրս թափելով ջրի կաթիլներ՝ և աղիողորմ խրխնջում... կարծես օդնութեան էր կանչում մեզ... Ես մի անգամ էլ համոզուեցի, թէ ինչքան խելօք, ազնիւ կենդանի է ձին... Ես չը կարողացայ զսպել արտասուքս:

Չունենալով օդնութեան ուրիշ միջոց, մենք ձիուն սկսեցինք այս ափից ամեն կերպ խրախուսել... կարծես նա հասկացաւ մեզ. սիրտ առնելով՝ նա սկսեց ամեն կերպ ճիգ թափել, ուռկան ընկած ձկան պէս՝ դուրս թռչել իր թակարդից... Եւ այստեղ մենք վկայ էինք, թէ ինչպէս ամեն մի շնչաւոր վերջին ճգնաժամին՝ աշխատում է փախչել մահից... տեսանք հիացմունքով ու սարսափով, թէ ինչպէս դժբախտ կենդանին մի կողմից դիմադրում էր յորձանքի գրոհին՝ միւս կողմից ձգտում դէպի ափը... ճիգեր, որոնք կատարւում էին, մեզնից ծածուկ, ջրի տակին, բայց որոնք կարողում էինք նրա խոշոր, սև, ուռսափից խելագար, գեղեցիկ աչքերում:

Մի վերջին ճիգ էլ՝ և նա կիսով չափ դուրս թռաւ իր թակարդից, աշխոյժ լողալով՝ դուրս եկաւ եզերքը, կանգնեց, թափահարեց մարմինը, շուռ եկաւ և տեսնելով մեզ՝ ուրախ խրխնջաց... Եւ, հիացայ, իսկ զարմանքից ուղակի քարացայ... ինչպէս խօսելու ձիւրքից բոլորովին զուրկ չորքոտանին, հայացքով, ձայնով, ոտքերի պարով:

հաղորդում էր իր ցնծութիւնը: Այդ օրից, երբ առաջին անգամ նկատեցի կենդանիներից միայն ձիու մէջ մարդուն յատուկ այդպիսի բարձր շնորհ՝ ես սիրեցի այդ ազնիւ, իմ աստուծոյ կենդանուն:

Յանկարծ այդ միջոցին աչքիս դիպաւ նրա մէջքին նստողի կերպարանը՝ սչինչ չեմ ասիլ, ընթերցող, խնդրում եմ մի րոպէ դնւք երևալիք... սակայն ներեցէք. քանի որ վկան ես եմ եղել, յուսով եմ աւելի հարազատ գոյներով ես կը նկարեմ այդ պատկերը... Նայեցի կրկին և ինչ, նախկին գեր, կենդանի մարդու փոխարէն աչքիս ընկաւ ձիու գաւակին կարծես հին ձորձերից շինած մի խրտուիլակ, որ յաճախ տնկում են այգու պտղատու ծառերի կողքին... Նրա կրունկներից, մանաւանդ վարտիկի միջից պղտոր ջուր էր հոսում... կարծես մի հսկայ այդ մարդուն իր ձիով յափշտակել կոխել էր ահագին տակառի մէջ և հանել... Ամբողջ մարմնով նա կծկուել էր ձիու թամբին, և կարծես գողալով ցրտից ուզում էր կրիայի պէս սողալ իր պատեանի մէջ... Նա մըսում էր ինչպէս տաք սենեակից գիշերով սառնամանիքին արտաքսած մի քոթոթ... Թաց հագուստը սեփական կաշուի պէս կպել էր նրա մարմնին... Ուղակի խղճացինք այդ մարդուն. վախենալով, որ կարող է հիւանդանալ և դառնալ գլխիս մի նոր չարիք, շտապով նաւակ նստեցինք, «առանց փորձանքի» անցանք միւս ափը, մօտ վազեցինք, և մեզնից երկու հոգուի երեխայի պէս զրկելով՝ իջեցրինք ձիւնց, ստիպեցինք հերթով հանել շորերը, մինչև որ թողինք համարեա Ազամի հագուստով, մէկ-մէկ քամելով փութեցինք քարափի կրճերն արևի տակ, իսկ իրան էլ պատուիրեցինք մոզէսի պէս այնքան տաքանալ, մինչև որ կը ցամաքի հագուստը: Եւ ինչ զարմանք... Այդ փորձանքի տակ ասեմ, թէ նրա գլխից արդէն չքացել էր արագի շոգին, նա խելքի էր եկել, որից բոլորովին անտեղի տուժում էր:

Նրա մէջ արդէն հալւել էր նախկին յամառ հողին, այժմ գրաստի պէս հնազանդ՝ հպատակւում էր մեր կամքին... ոչ բողոքում և ոչ էլ տրտնջում էր մեր դէմ... Այս հանգամանքը աւելի էր գրգռում իմ ծիծաղը և օգտուելով դէպքից ես կրկնում էի ամբողջ թոքերով... Նայեցի դէմքին էլ սկսեցի քիչ-քիչ զսպել ինձ... Նրա դէմքին կարդացի ապաշխարող մեղաւորի անկեղծ զղշում:

Մի ժամ անցել էր արդէն, երբ բռնեցինք դիմացի փողբիկ ուղին, որ սկըսւում էր ժայռի ստորստից, ու երևի վերջանում քաղաքի դռների մօտ: Բարձրանում էինք խիստ զգոյշ, համարեա մագլցելով, երբեմն իրար մէջ-քից գրկած, քարերի, աղիւսի, ծեփի ահագին շեղջերի միջով, որ ամեն անգամ ոտք փոխելիս՝ փոփ էր գալիս, և շառաշելով թափւում ներքև, ձորի մէջ, որտեղ լուռ, կարծես սգալով դարևոր մի վիշտ, հոսում է միշտ պըղտոր Ախուրեանը:

Դիմացիս բարձրանում էին կարծես երկաթէ հագուստով, զլններին փայլուն սաղաւարթ, ծածկուած իրենց վիթխարի վահանի տակ և ախոյեանին զարդին սպասող ասպետների պէս, մի ժամանակ անառիկ, բայց ներկայիս կիսաւեր բուրգեր, որոնք մինչև անգամ այսօր էլ պատկառանք, են ներշնչում դիտողին:

Մարդ աղամայից ապշում է հին մարդու եռանդի վերայ, թէ ինչպէս զուրկ մեր ժամանակի գոլորշու, ելեւտրական ուժերի աշակցութիւնից, երկու ձեռքով, ահագին աշխատանք վատնելով ստեղծել են այդպիսի փառահեղ բուրգեր:

Նայում ես՝ մտածում, հիանում, յեծոյ պատկառում:

Մեր առաջ ամեն կողմից ձգվում էր գօտու պէս շրջապատող հրեկայ պարիսպը, որ մի ժամանակ ջքեղ

Անին պաշտպանում էր թշնամու ներս խուժելուց նրանց թալանի վայրենի ախորժակից:

Տեղ-տեղ սկսուելով ուղիղ հիմքից, բարձրանալով մինչև պարսպի գագաթը, երևում էին խոռչոներ կաղմելով՝ ահագին ճաքեր: Ամեն անգամ ուժեղ քամի փրչելիս, թւում էր, թէ նրանք դողում, տատանւում են հիմքից... մի ակնթարթ, և նրանք խորտակելու են շառաշելով, հետքից թողնելով փոշու ամպեր, ու կը թաղեն իրանց փլատակների տակ թէ մեզ, նրանց ստորոտում սողացող թզուկներին և թէ ներքև ձորի մէջ հոսող գետը:

Մի կերպ հասանք մուտքին, որ մի մեծ անցք էր: Եւ երբ ներքին վախով, առաջին անգամ կոխեցի հէնց մուտքին կից աւերակ եկեղեցու նւիրական փլատակները, ինձ պաշարեց մի ուժեղ տրտմունք, թիւն, մի տեսակ վախ, երբ ապրում ենք գիշերով, խնկ, ամայի դաշտի մէջ, աւերակ մատուռի կողքից անց կենալիս: Յանկարծ ցնցեց ինձ մի վախ և մի ահագոտի ձայն ականջիս կանչեց, որ կոխելով այդ փլատակների շերիմը — ես պըղծեցի այն... սրտիս մէջ ծագեց մի ուժեղ փափագ, քաւել իմ մեղքը:

Սակայն առաջին անգամ ես զսպեցի ինձ... ինչու արդեօք դէմ էր համոզմունքներին... մեղանշում էր անոտիք հերքող լուսաւոր հոգուս:

Թէ այնուհետև ինչ կատարուեց սրտիս խորքում, այդ չը գիտեմ... զգացի, որ այնտեղ ծագեցին բուռն զգացմունքներ, որոնք ուռչելով, փրփուր ալիքների պէս, եկան, գիպան կրծքիս և կրկին յետ անանջեցին, որ պէտքի միւս անգամ աւելի մեծ յորձանքով յարձակուեն խորտակելու իմ բանականութեան ամուր պարիսպը:

Այնտեղ յոյգերի փոթորիկ էր բռնկել, որ սպառնում էր հիմքից տապալել համոզմունքներին հաստատուն կաղնիքը: Եւ ձեզ ասում եմ, երբ ձեր սրտումն էլ

այդպէս արագ կը յաջորդեն զգացմունքի փոթորիկն ալիք, ապա նրանց գրոհին չի դիմանալ բանականութեան ոչ մի ամրոց:

Եւ ես յագուող տալու ինձ տանջող զղշումին՝ չողցի համբուրեցի փլատակներէց մինը:

Այդ միջոցին էր, որ հակառակ իմ կամքի, դողդողաց ներքին շրթունքս և իմ աչքերէց ընկաւ արցունքի առաջին գոյք կաթիլը:

Առաջ դիմեցինք: Մեր չորս կողմում ամեն ինչ աւերակ էր, դատարկ, ամայի... Տիրում էր նոյնիսկ ցերեկով սոսկում ներշնչող խաղաղութիւն... Զը կար կեանքի, յոյս ազդող, երկիւղ հալածող ոչ մի հետք... Կարծես շրջում էինք լուսնի պէս մի լուռ, մեռած մոլորակի երեսին: Եւ քանի առաջ էինք դիմում, նոյնքան էլ աճում, զարգանում էր մեր ներքին սարսափը... և դառնալով մի սև կոշմար մետաղի ծանրութեամբ պառկում էր կրծքիս և խեղդում դիմացին այն տխուր, աւերակ մատուռի պէս խաւար հոգիս:

Միմիայն մացառներէ մէջ ձգուռն էր, որ իր յատուկ, տաղտկալի ձայնով սղոցում էր չորացած խոտերի դեղին ծղօտները:

Այս աղմուկներ, որ մեզ յոյս, աւետիք էր տալիս, թէ մենակ մենք չենք, որ ապրում ենք այս փլատակների, «շիրիմների ամայի կղզում»:

Թափառում էինք այնտեղ, մեռելների ամայի կղզում, ուր ամեն կողմից զլխիս, կողքերիս, վիտում, սաւառնում էին բուքի ոռնոցով լացող ոգիներ... որոնցից ամեն ոգեբոգում էր ականջիս իր բողբոջ «ճակատագիր» անունով մեծ դահճի ոճիրների դէմ...

Կամ թէ այն դժբախտ ոգին եմ, որին դատապարտելով միշտ Թափառելու տանջանքին, աքսորել են այս գերեզմանների կղզին, ուր ամեն ոտք փոխելիս կոխում էի թարմ, կրծքին դեռ կնդրուկի ծուխ արձա-

կող շիրիմներ, որոնց պսակների ծաղիկները դեռ չեն Թառամել: Թափառում, և քամու հառաչանքները հետ սգում այս մենաւոր շիրիմները:

Երբեմն ինձ տեսնում էի պայքարի այն զարուրելի դաշտում, երբ մի օր առաջ իրար գիշատող մարդկանցից արիւնի կարմիր գետ էր հոսում. և որ այժմ պաղել, գետնին էր կպել, ուր ամեն անգամ ոտք փոխելիս կոխում եմ մի փափուկ տիղմ... Ես ցնցվում եմ, սարսափում ոսկորներիս մէջ սառսուր է սողում և ճակատիս պատում մահու ցուրտ քրտինք:

Թափառում էի շիրիմների մէջ, ուր հեղեղից յետոյ, ամեն քայլ գործելիս ծագում է այն խուլ դղրդիւնը, որ խում ենք հեռու, սարերի քամակին՝ երկինք որոտալիս, ուր յանկարծ ոտքերիդ տակին քարի, ծեփի շաղախի ճնշումով խորտակում է միջի դագաղների խուփը, բացւելով խաւար, խորունկ մի խորշ, որից սարսափով յետ ես փախչում:

Ահա դիմացիդ մի աւերակ մատուռ, որ բաց բերանով, սպանածի սարսափից չուած աչքերով քեզ է նայում, ամեն կողմից քեզ կանչում, որ գաս լսես նրա անկումի զարհուրելի վէպը:

Սրտիդ խուլ երկիւղով աշխատում ես փախչել նրա կողքից, փակել աչք, փակել ականջ, որ չը տեսնես նրա ալլանդակ տեսքը, չը լսես նրա վայնասունը, որ հողմի պէս շարունակ լալիս է ականջիդ ամբիս:

Դայց այդ միջոցին մի ուժեղ փափաք քեզ յետ է կանչում, ուժեղ մի ձեռք քեզ յետ է քաշում, չես կարողանում գապել քեզ, շուտ ես գալիս ես սարսափից հազիւ կենդանի ներս մտնում. դա հին մատուռ է, մի փլատակ գերեզման, որի շեղջի տակից կարծես երեսիդ է նայում, նեխուղ դիակի քաթիւնի հայացքը:

Եւ ահա քո շուրջ, մուրեքների պէս, վիտում են աներևոյթ ոգիներ. որոնց թևերի աղմուկն է, որ գրգ-

չում է ականջիդ, թևերի քամին, խաղում երեսիդ...
Նրանք, որ այժմ խումբ կազմած, լուռ խորհուրդ
են տեսնում մի ինչ որ գաղտնիք:

Դողով տեսնում ես, թէ ինչպէս մի շարք ձեռքեր,
խլուրդի պէս, փորում են հողի կոյտը...

Մարսափով սպասում ես հետևանքին... Մի բոպէ,
և ահա բացւող փոսի մէջ տեսնում ես մի սև, չոր մար-
մին... Առաջիդ դադող է մի հին, ահագին դադող,
որի խուփը յանկարծ յափշտակում են մի քանի ձեռք
այդ միջոցին է, որ հրեսիդ է դիպչում բաղանիքի գո-
լորշու պէս, մի սոսկալի բուրմունք:

Այնտեղ, դադողի խորքում պառկած է այլանդակ
դիակ, որի աչքերի, բերանի միջով ներս ու դուրս են
սողում նողկալի իժեր:

Մի խենթ թռիչք գործելով դուրս ես փախչում
տանջանքիդ խորանից, և այդ միջոցին, մատուռի
ներսից, ուղիղ ականջիդ տակ պայթում է մի ուժեղ
բրբիջ:

Ահա մի տեղ, ձեռքով կարծես պինդ սեղմած իր
կողքի խորունկ վերքը, մագաղաթի պէս դժգոյն, երե-
սին տանջանքի կսկիծ, ինչպէս պատերազմի դաշտում
վիրաւոր, հոգևոր ասպետ, ընկած է ժամանակին փա-
ռահեղ, բայց այժմ մի աւերակ աշտարակ:

Մինչ այնտեղ, դրանից քիչ հեռու, գլխից գուրդ
զառամեալ ճգնաւորի դիակի պէս, որի սպանել են
հէնց ձնկաչոգ աղօթելիս՝ կանգնած է դմբէթից բոլո-
րովին դուրի խարխուլ եկեղեցի... Նա, որ իր տեսքով
արդէն կենդանի բողբոջ, երկրիս երեսին տիրող կար-
գերի, ու վերևի ամեն ինչ տեսնող, ամեն ինչ լսող
անողջատաւորի դէմ:

Իսկ այնտեղ, բոլորովին մեկուսի միւս դիակն
բիւ բարի, հողի թուփի մէջ, ինչպէս մի հոգևոր
զինւոր, երեսին սառած տանջանքի կսկիծ աչքերում:

բարացած սարսափ, կապոյտ, կիսախուփ շրթունքներին
աղեկաւոր ճիչ, կրծքին կիսով չափ խրած մի սուր,
ընկած է հոյակապ մի աւեր շէնք:

Եւ այդպէս ամեն կողմից քեզ դիմաւորում են հին
շէնքերի զարհուրելի կմաղքներ:

Կարծես թափառում ես ահեղ պայքարից յետոյ
պատերազմի դաշտում, ուր ամեն կողմից քեզ են նայ-
ում, դէմքին սարսափի կնիք, մարթած ոչխարների
տեսքով անթիւ դիակներ: Ժամ առ ժամ քեզ սկսում
է ճնշել մի ծանր տանջանք, ուզում ես փախչել այդ
խարխուլ շիրիմներից, որոնց միջից կարծես թօթափե-
լով իրանց կրծքի հողը, ոտքի են կանգնում կիսամերկ
դիակներ և ծիծաղ արձակում քո յետևից:

Եւ շրջակայ այդ փլատակների մէջ է, մահաւան այդ
համր անապատումն է, որ սկսում ես որոնել կեանքի
որևէ հետք, որպէս զի թօթափես խելագարի այն գա-
ռանցանքը, որ սպանում է և միտք և հոգի:

* *

Այդ միջոցին էր, որ հեռւից նկատեցի մի փոքրիկ
տնակ, որի շեմքին, միջին տարիքի ալեխառն մագերով
մի արեղայ, ձեռքի ափը հովանի տալով ճակատին դի-
տում էր նորեկ հիւրերին:

Մօտենալով մեր հիւրնկալի մենք բարեկցինք:

Արեղան սիրով ընդունեց մեր բարեք, կարծես նա
վաղուց էր սպասում մեզ, յետոյ ընդարձակ միջանցքով
առաջնորդեց դէպի հիւրերի սենեակը:

— Բացի ձեզանից այս տեղ մի քանի հիւր էլ ու-
նենք, ասաց նա բացելով սենեակի դուռը:

Ներս մտանք: Դա ընդարձակ մի քառակուսի,
լուսաւոր սենեակ էր, մէջտեղ ճաշի մեծ սեղանով:
Նրա երկու կողմում նստած էին, արտաքինից դատելով
կովկասի զանազան քաղաքներից եկած, տարբեր-դասա-
կարգի պատկանող մարդիկ:

Ներս մտնելիս միանգամից մի քանի տասնեակ զէմքեր սկսեցին մեզ ոտից գլուխ չափել, և չքացաւ այն աղմուկը, որ մի րոպէ առաջ տիրում էր սենեակում:

Հիւրերի, այդ մեծ մասամբ հաստ, կարճ հասակով, զէմքի կոպիտ և խոշոր գծերով մարդկանց մէջ էր, որ ինչ գրաւեց գունաթափ, ոսկէ ակնոցով, նուրբ զէմքով, նիհար, բայց մի ժիր երիտասարդ,

եւ նստեցի հէնց այդ երիտասարդի կողքին: Մենք ծանօթացանք:

— Ներեցէք, ինչպէս ասացիք ձեր ազգը:

Նա կատարեց իմ խնդիրը:

— Նկարիչ:

— Այո, պատասխանեց նա իրեն յատուկ աշխոյժ տօնով, կարծես ներքուստ գոհ իր այդ կոչումով:

Եւ յիշեցի, որ միջանցքով անցնելիս, նկատել եմ սև շրջանակների մէջ, ներկայ աւերակ բայց նախկին փառահեղ, մի շարքի եկեղեցիների տեսքը, որ կազմել էր մի քանի բեկորներից մի հմուտ վրձին:

Յիշեցի՝ և սկսեցի տածել այդ իմ, երիտասարդ խօսակցին և սէր և յարգանք, որի աճմանը մանաւանդ նպաստում էր ձեր ամեն հարցերին սիրով պատասխան տալու պատրաստ եղանակը:

Օգուտ քաղելով զէպրից, ամեն մի հարց, որ ծագել էր իմ մէջ Անին դիտելիս, սկսեցի հերթով առաջարկել մտերիմ խօսակցիս, որոնց նա սիրով պատասխանում էր, հիմնուելով հետազոտողների կարծիքի և պեղումների արդիւնքի վրայ:

Ուղեկիցս, որ նստել էր նկարչի ձախ կողքին, չէր խօսում, այլ մի առանձին պատկառանքով շարունակ լսում էր նկարչին:

Ինչին վերագրել, արգեօք, նրան, որ օղու շոգին արդէն վաղուց ցամաքել էր նրա գանգից: Թէ գետը

ոտքով անցնելու փորձը նրան բոլորովին խելքի էր բերել:

Ձեւ կարող ասել... Բայց թէ ճանապարհին և թէ այստեղ նա իրան բաւական լուրջ էր պահում:

Իսկ ես, որ ճանաչել էի նրա հոգին, նայելով նրա լուրջ զէմքին՝ հազիւ էի կարողանում զսպել ծիծաղս:

Երբ նայեցի նրա զէմքին, գուշակեցի, որ նա միցաւ ունէր, որ չէր համարձակվում օտար մարդկանց առաջ խոստովանել:

Նա քաղցած էր... և այդ դժւար չէր գուշակել նրա աչքերից, ուր բռնկում էր ագահ փայլ, երբ արեղան ամեն անգամ դուրս էր գալիս դիմացի խցից:

Եւ ինչքան բուռն էր նրա հրճուանքը, երբ արեղան, կատարելով նրա իղձը, քիչ յետոյ դրեց երկուսիս առաջ սև հացի երկու մեծ կտոր, թարմ մածուկով երկու խոշոր պնակ, իրանց մի գոյկ փայտի գդալով:

— Իսկ դուք, դարձաւ արեղան նկարչին:

— Կուզեմ, հայ-սուրբ, կուզեմ, հիւսնալի մածուկ է, ուղակի գայթակղեցնում է... Բայց ոչ այդպիսի մեծ պնակով, և սկսեց քրքշալ ինչպէս շարունակ իրեն և ուրիշներին հեգնող աշխոյժ պատանի: Արդեօք, պարոնին հրապստեց վայրենի մարդու այդ հասարակ կերակուրը, թէ նա ուղակի կամեցաւ խուսափել ուսողներին դիտելու շատ փափուկ վիճակից:

Ճշմարտութիւն չէր խափանեց մեր զրոյցը, ընդհակառակը, նա ընդունեց աւելի հետաքրքիր ընթացք, շօշափելով յարդիւնի պռոֆեսորի կենցաղը: Սակայն ես չէի դադարում գողտնի որդալ ուղեկցիս արարքը: Նա մոռացման մասնելով մեր զրոյցը, որին քիչ առաջ լսում էր այնպիսի յափշտակութեամբ, այժմ զբաղւած էր աւելի լուրջ գործով, շարունակ առաջին շարքի կարիչները խրում էր հացի փափուկ կողերի մէջ, ազում, որից յետոյ բացւում էր օձի խոռոչի պէս մութ բերանը, որ

այդմիջոցին ներս էր սողում գգալը, մինչև կոթը որ, տեղից մի ակնթարթ անց՝ կատարած իր պաշտօնը, կարմիր փայլով նորից իջնում էր ամանի մէջ:

— Կը հաճէր, մի պնակ էլ, հարցրեց արեղան ժպտալով, բայց ներքուստ զսպելով իր զարմանքը, որովհետև, հազիւ հինգ ըոպէ անց. նրա առաջ ընկած էր, կարծես ողբալով իր վիճակը՝ դատարկ պնակը:

— Ձի մերժել, հայր-սուրբ, բերէք ուղեկցիս փոխարէն պատասխանեց նկարիչը, որ գդալի քթով, հագիւ էր ճաշակում առջևի կերակուրը:

Իմ հարցիս, թէ ուր է պրոֆեսորը,

— Մօտակայ ձորում պեղումներ է կատարում, պատասխանեց արեղան:

— Կը հաւատամք պարոն, շարունակեց նա պատկանանքով, կարծես մետաղից է այդ մարդը, յոգնելու մասին ամենևին գաղափար չունի: Զարթնում է շատ կանուխ, արկի ծագումից էլ առաջ, և իսկոյն դիմում գործի: Իր մշակների հետ հաւասար աշխատում, նոյն իսկ իր եռանդով ոգեորում. ուղակի ապշել ենք, տեսնելով այդ մարդու մէջ այդքան կորով:

— Ելբ է տուն գալիս:

— Փամի երեքին, կարծես այն էլ դժգոհ, որ հանգստի համար էլ ստիպուած է ժանանակ վատնել... ճաշում է շատ համեղատ, իսկ յետոյ նշախաղած պեղումների արդիւնքը:

— Ի՞նչ որտեղ է ընդունում հիւրերին,

— Քանգարանում: Ժամի ուղիղ հինգին: Այ, հիմի սպասում է հիւրին, աւարտեց իր խօսքը արեղան նայելով ժամացոյցին:

Էլ. տոնաց ժամանակ վատնելու վեր կացանք, նկարչին ու արեղային հրաժեշտ տալով՝ մենք դուրս եկանք և դիմեցինք դէպի Թանգարան: Դա մի հին, կիսովին

թէն աւեր, բայց դեռ ամուր մզկիթ էր, որ գտնվում էր արեղայի բնակարանից քիչ հեռու:

Ինչից էր, արդեօք, նրանից, որ երկար փափագելուց յետոյ, կատարվում էր իմ վաղեմի ուխտը, մի բուռն յուզմունք ճանապարհին սկսեց ալեկոծել ինձ... Սիրտս այնպէս արագ բաբախում էր, որ ուղակի արգելում էր ազատ շունչ քաշել... կարծես մէկը ներսից շարունակ փոքրիկ մուրճով խփում էր կրծքիս վանդակին:

Աչքիս առաջ էր արդէն հուշակաւոր գիտնականը. իր աշխատանքի ամբողջ արդիւնքով, նա, որ Թօթափելով շերիմների մոխիրը, յափշտակում էր նրանց ծոցից մի հին ժողովրդի անցեալ փառքի ողբալի կրմաղբը, և հանճարեղ քանդակողի քերիչով պարզում նրան իր նախկին հոյակապ տեսքը:

Մօտեցանք մուտքին, որ ունէր փայտէ հին ձևի եզակի մի դուռ՝ երկաթէ փոքրիկ նիզով:

Մենք թակեցինք դուռը:

Մի ակնթարթ հազիւ անց՝ մեր ականջին դիպաւ մի խուլ, ախորժելի ձայն, որ երկի, պատկանում էր հոգով հանգիստ մի երջանիկ մարդու:

Խորին երկիւղով, ինչպէս տաճարի շէմքին մօտեցող հեթանոս, ես բաց արի դուռը... երեսին դիպաւ, մի պաղ, ախորժելի բաժի:

Ակսեցինք, ուշիմ իջնել բարձ սանդուխտով դրսից փոքր բայց ներսից բաւական ընդարձակ մի տուն:

Մութն էր:

Առաջին հայացքով ես չը կարողացայ շրջակայ առարկաների մէջ ոչինչ շոկել իրանց որոշ տեսքով:

Բայց երբ ընտելացանք խաւարին՝ առաջին անգամ դիմացի փոքրիկ վանդակից ներս խուժող լոյսի տակ ես նկատեցի մի երիտասարդ մարդու բարձր, հպարտ,

կարծես իր արժանիքը ճանաչող, բայց անշուք կեղևի տակ մի համակրելի կերպարանք:

Ես մի վայրկեան, աշխատելով չը մատնել իմ յուզմունքը նրա թափանցիկ հայացքի տակ, նայեցի նրա արտաքինին և ապշեցի:

Առաջիս նա էր, գիտութեան այն հռչակաւոր քուրմը, որ փակուած իր խորանում՝ կարծես ճգնում էր, երկրպագում իր կուռքին, ընդունում մեզ հասարակ մահկանացուներիս անամաշելի պատգամներ... յետոյ դուրս գալիս բեմ՝ թարգմանում մեզ, գաւթում տենդով սպասող ամբոխին:

Այսօր նա շրջում էր փառքի այս փլատակների անապատում, նայում իր սուր հայացքով նրանց կմաղքներին, տեսնում բոլորին՝ իրենց նախկին տեսքով, և յետոյ դուրս կորզում նրանց կործանման այն գաղտնիքը, որին այնպիսի խնամքով նրանք թաղել են իրանց փլատակների տակ:

Ես չը տեսայ նրա ուսերին շքեղ ծիրանի, գլխին՝ թագ, երեսին՝ փառահեղ մօրուք, որոնցով մի ժամանակ այդ պաշտօնի մարդիկ սիրում էին պատկառանք ազդել խաւար ամբոխին:

Ես տեսայ մի ուրիշ՝ մտքիս ստեղծածին բոլորովին հակառակ պատկեր... և ես բոլորովին ապշեցի:

Այդպիսի հասակ, և այդքան արագ այդպիսի փառք:

Գլխին ծղօտից մի հասարակ, երկու կողմից հովանի տուող գլխարկ, հագին կարճ բաձկոն, ոտներին երկար կօշիկ, իսկ աջ ձեռքին մի մեծ, համարեա տիրոջ հասակին, արծաթէ կոթով բառակուսի գաւազան, որ մի առանձին խորհորդ է տալիս այդ մարդու կերպարանքին՝ անա այդ մարդու արտաքինը...

Ո՞վ կարող էր կարծել, թէ այդպիսի անպաճոյճ հագուստի տակ թաքնուած էր մտքի այնպիսի կորով:

Եւ քիչ յետոյ ականքիս գիպաւ, լսելիք շոյող,

ամառային լուսնկայ գիշերով հէքեաթ պատմող զէվրիշի մի ձայն... մի ձայն, որ յատուկ է շարունակ իր մտքերի հետ խօսող լուրջ մարդկանց:

— Տեսնում էք այս քարը, իր արաբերէն փորագիր տառերով, գտել ենք անցեալ ամառ, մի հին շէնք պեղելիս:

Եւ ինչպէս մի հզօր, իր ուժը ամբոխին ցոյց տալ կամեցող կախարդ՝ անշունչ քա ըին լեզու, հոգի տալու մտքով, նա գաւազանով թեթև դարկեց քարին, և մի ակնթարթ կարծես գաղտնիք պարունակող հայացքով նայեց առջև ընկած քարին:

Եւ անա, կարծես գեղի իր կախարդ տիրոջ կամքին՝ քարը, հոգի առնելով սթափուում է դարաւոր մահից, թարթում իր յոգնած աչքերը, և առանց նայելու մեզ հեռու կարկաչիւնի այնպիսի խոհ, այնպիսի հոգի փոթորկող արձագանքով, պատմում իր կործանման սոսկալի վէպը:

Որ ինքը մի ժամանակ Ասնին նւաճող արաբ աշխարհակալի վիթխարի կոթող, յաղթանակով բաղաբին իշխող, յայտնի հրապարակում՝ այսօր մի տխուր բեկոր՝ ժամանակին թաղւած իր փլատակների կոյտի տակ...

Թիֆլիզ 1905 թ. Յուլիս:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0313667

24358

Որո՞նում եմ հրատարակող իմ այս երկերին:

- 1) Առաջին տանջանք.
- 2) Մի անգամ, այն էլ աշունին.
- 3) Հին ցնորքը.
- 4) Ուսանողներ.
- 5) Ուսանողի օրագիրը.

Փորրերի համար՝

- 6) Մի դեպք իմ կեանքից.
- 7) Տանջանքով

